

उदार कक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धीमा पारेको प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
अन्तरगत स्नातकोत्तर तह एम.एड दोस्रो वर्षको Ed-598 विषयको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

वसन्तकुमार खान

परीक्षा रोल नं. २१४००६४

त्रि.वि.द.नं. : १५४-८७

शैक्षिक वर्ष : २०६५/०६६

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

कोसीहरैचा, मोरङ

२०७३

उदार कक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धीमा पारेको प्रभाव

-वसन्तकुमार खान -२०७३

सामुदायिक विद्यालयमा जनशक्ति व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह एम.एड
द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा
गर्नका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

गंगाराम खरेल

परीक्षा रो.नं.:

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. : २२५३३/८८

शैक्षिक वर्ष :

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
कोसीहरैंचा, मोरङ

२०७३

प्रतिबद्धता

प्रस्तुत शोधपत्र उदारकक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव विषयमा तयार पारिएको छ । शोधपत्र स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागमा प्रस्तुत गर्ने प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो । यो शोधपत्र उल्लेखित प्रयोजनबाहेक अन्य कुनै प्रयोजनका लागि प्रयोग गरिने छैन ।

बसन्तकुमार खान

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

(स्नातकोत्तर तह कार्यक्रम)

कोसीहरैँचा, मोरङ

०२९-५४५६९७

KOSHIHARAINCHA, MORANG

५४५७९७

स्था.: २०४८

०२९-

फ्याक्स :

०२९-५४५७९७

(विश्वविद्यालय अनुदान आयोग बाट QAA प्राप्त)

९६९८०२९५४५७९७

सूचना बोर्ड सेवा

E-mail:

sukunac@yahoo.com

पत्र सङ्ख्या

Web site:

www.sukuna.edu.np

चलानीनम्बर

विषय : मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र सिफारिस गरिएको सम्बन्धमा ।

श्री शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

कोसीहरैँचा, मोरङ

उपर्युक्त सम्बन्धमा यस क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M.Ed.) शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन (Ed.PM.598) का विद्यार्थी बसन्तकुमार खाण ले उदारकक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव शीर्षकको शोधकार्य मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा गर्नु भएको र निजको शोधकार्य र शोध लेखनबाट म सन्तुष्ट रहेकाले उक्त शोधपत्र वाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शोधपत्र समावेश गरिएको मिति

इश्वी.सम्बत् : .....th 2017

.....
केशवराज भट्टराई

शोध निर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

(स्नातकोत्तर तह कार्यक्रम)

कोसीहरैँचा, मोरङ

KOSHIHARAINCHA, MORANG

स्था.: २०४८

(विश्वविद्यालय अनुदान आयोग बाट QAA प्राप्त)

१६१८०२१५४५७

E-mail: sukunac@yahoo.com

Web site: www.sukuna.edu.np

०२१-५४५६९७

०२१-५४५७९

फ्याक्स : ०२१-५४५७९

सूचना बोर्ड सेवा

पत्र सङ्ख्या

चलानीनम्बर

विषय : शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा सुकुना बहुमुखी क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M.Ed.) शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन (Ed.PM.598) का विद्यार्थी बसन्तकुमार खाण ले उदारकक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव शीर्षकको शोधपत्र शोधनिर्देशक तथा सुपरिवेक्षकबाट वाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफरिस भई आएको हुँदा निजको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क्र. स. हस्ताक्षर	नाम	पद
१.	केशवराज भट्टराई	विभागीय प्रमुख
२.	केशवराज भट्टराई	शोध निर्देशक
३.		वाह्य परीक्षक

वाह्य परिक्षण गरिएको मिति :

इशवी.सम्बत् :

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षशास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तह शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विशिष्टकरण विषय दोश्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत उदारकक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव विषयको शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा शोध प्रस्ताव लेख्ने देखि शोधपत्रको अन्त्यसम्म नै निरन्तर रूपमा आवश्यक सल्लाह, सुझाव र निर्देशन दिनुहुने आदरणीय गुरु शोधनिर्देशक तथा विभाग प्रमुख श्री केशवराज भट्टराईप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । त्यस्तै शोधपत्र लेखनसम्बन्धी कार्यशालामा आफ्ना अमूल्य सुझाव दिनुहुने क्याम्पस प्रमुख पितकुमार श्रेष्ठका साथै सम्पूर्ण प्राध्यापकप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधपत्र लेखन कार्यलाई अघि बढाउने क्रममा आफ्नो व्यस्त समय उपलब्ध गराइ प्रश्नावली भरी अमूल्य सुझाव दिइ सहयोग गर्नुहुने नमुना छनोटमा परेका विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, प्रधानाध्यापक, शिक्षक र गौरशिक्षण कर्मचारीहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । त्यसका साथै शोधपत्र लेखन कार्यका लागि उचित वातावरण मिलाइ सहयोग पुऱ्याउनु हुने घर परिवारलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, प्रस्तुत शोधपत्रलाई कम्प्युटर टाइप गर्न तथा प्रुफ रिडिडमा सहयोग पुऱ्याउने मोर्डन कम्प्युटर सेन्टरका सञ्चालक भाइ योगेन्द्र दुलाललाई पनि धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु ।

बसन्तकुमार खान

शोधसार

उदारकक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव विषयक अध्ययनको मुख्यउद्देश्य उदार कक्षोन्नतीको कार्यन्वयनबाट सिकाइ उपलब्धिमा परेको प्रभावको लेखाजोखा गर्नु रहेको छ ।

यो अध्ययन मोरङ जिल्लाको केराबारी स्रोतकेन्द्रका ६ वटा विद्यालयका ६ जना वि.व्य.स. अध्यक्ष, ६ जना प्र.अ., १२ जना शिक्षकलाई नमुनाको रूपमा लिइएको छ । यस अध्ययनमा अवलोकन, छलफल, अन्तर्वार्ता प्रश्नावलीलाई सामुदायिक स्रोतका रूपमा र अध्ययन प्रतिवेदन, पुस्तक, जर्नल, अभिलेख अध्ययनलाई द्वितीय स्रोतको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । यो अध्ययन परिमाणात्मक र गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा तयार गरिएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कलाई तालिकीकरण गरिएको छ । तथ्याङ्कलाई अक्ष स्पष्ट पार्न स्तम्भ चित्र र प्रतिशत समेत उल्लेख गरी सैद्धान्तिक खाकासँग मेलखाने गरी प्रष्टसँग विश्लेषण गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा उदार कक्षोन्नतीका लागि परिमार्जित पाठ्यक्रम २०५७ ले तोकेको मापदण्डहरू प्रयोगको अवस्थामा १२ जना शिक्षकहरू मध्ये कक्षाकार्य गृहकार्यलाई प्रयोग गर्ने ८ जना (६६.६६%), परियोजना कार्यमा ६ जना (५०%), व्यवहार परिवर्तनलाई ४ जना (३३.३३%), सिर्जनात्मक कार्यलाई ८ जना (६६.६६%) र हाजिरलाई १२ जना (१००%) ले प्रयोग गरेको देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रका सामुदायिक विद्यालयहरूमा प्राथमिक तह (१-३) मा विगत ३ वर्षको २०७०, २०७१ र २०७२ को जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या क्रमशः ५७२, ५४१ र ५४६ रहेको देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रभित्रका ६ वटा नमुना छनौटमा परेको विद्यालयहरूको प्राथमिक कक्षा (१-३) को २०७० सालको जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या ५७२ जना, जस मध्ये छात्रा २९८ (५०.०९%) र छात्र २७४ जना (४७.९०%) रहेको देखिन्छ । यहाँ भर्ना दर घट्दै बढ्दै आएको छ भने सोहि कक्षाहरूमा विगत तिन वर्षमा कक्षा दोहोर्‍याउनेको संख्या क्रमशः ४४, ३६ र ३९ जना रहेको देखिन्छ । जस अनुसार २०७० सालमा दोहोर्‍याउने दर ७.६९ प्रतिशत थियो भने २०७१ सालमा उक्त दर घटेर ६.६५ प्रतिशत र २०७२ सालमा कक्षा दोहोर्‍याउने दर बढेर ७.१४ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । त्यसै गरी विगत तिन वर्षको कक्षा छाड्ने दर २०७०, २०७१ र २०७२ मा क्रमशः ७.१६, ७.३९ र ७.१४ प्रतिशत रहेको छ । यो दर क्रमशः २०७० बाट २०७१ मा बढ्दै जानु नकारात्मक सुचकको रूपमा लिन सकिन्छ भने २०७१ बाट २०७२ मा केहि घट्नु सकारात्मक सुचकको रूपमा लिन सकिन्छ । यसका साथै सोहि शैक्षिक सत्रहरूमा विद्यार्थी उतिर्ण दर क्रमशः ९३.८२, ९३.८५ र ९३.३७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । २०७० मा भन्दा २०७१ मा ०.०३ प्रतिशतले बढी र २०७१ मा भन्दा २०७२ मा ०.४८ प्रतिशतले घटी विद्यार्थी अनुतिर्ण भएको तथ्याङ्क छ । कक्षागत विद्यार्थी नमुना शैक्षिक सत्र

२०७३ अनुसार नमुना विद्यालयको कक्षा एकमा औषत ३१.३ जना, कक्षा दुईमा २८.७ जना र कक्षा तिनमा औषत ३२.५ जना रहेको पाइयो । यी तीनवटै कक्षामा जम्मा ५५५ जना विद्यार्थी सङ्ख्या छ । उक्त सङ्ख्यालाई शिक्षक विद्यार्थी अनुपातमा हेर्दा १:२६ जना औषत विद्यार्थी पर्न आएको देखिन्छ ।

सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरूमा उदार कक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव सम्बन्धमा गरिएको यस अध्ययले विविध पक्षहरूको अध्ययन अवलोकन गर्दा निस्किएका निष्कर्षहरूलाई सुधार गर्न सबैलाई निम्नानुसार सुभावहरू दिइएको छ । पाठ्यक्रम निर्माण गरी नयाँ नीति र कार्यक्रम तयार भैसकेपछि त्यसलाई अधि बढाउन पर्याप्त पूर्वाधारको व्यवस्था गरेर मात्र कार्यक्रमलाई लागु गर्नुपर्ने । स्रोतव्यक्ति र विद्यालय निरीक्षकलाई विशुद्ध शैक्षिक परामर्शकर्ता र सहजकर्ताका रूपमा खटाउनुपर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने । जिल्ला शिक्षा कार्यालय र स्रोतकेन्द्रले केन्द्रको निर्देशन पालना गर्दै प्रभावकारी अनुगमन मूल्याङ्कन गरी दण्ड र पुरस्कारको समेत व्यवस्था गर्दै उदार कक्षोन्नती कार्यक्रमलाई प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने । प्रभावकारी सुचना सञ्चारको माध्यमबाट अक्षर मापन प्रणालीमा फाईदा सम्बन्धमा अभिभावक, शिक्षक र विद्यार्थीलाई प्रष्ट पार्नु पर्ने । विद्यालय व्यवस्थापन समिति वास्तविक अभिभावकबाट छानिएको हुनुपर्ने, जिम्मेवार प्रशासकको रूपमा शैक्षिक कार्यक्रम र नयाँ नीतिहरू प्रति जानकारी राख्ने हुनुपर्ने, यसले विद्यालयमा उपलब्ध साधनलाई अधिकतम उपयोग गरी शैक्षिक र भौतिक वातावरण चुस्त दुरुस्त राखी उदार कक्षोन्नती गर्न उपयुक्त वातावरण तयार गर्नुपर्ने । प्रधानाध्यापकले बालमैत्री वातावरण विद्यार्थी केन्द्रिय शिक्षण विधिबाट निरन्तर मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नतीलाई व्यवस्थित तरिकाले प्रयोग गरी बालकको सिकाईमा स्थायी परिवर्तन ल्याउनुपर्ने र उदार कक्षोन्नती प्रणालीबाट सिकाइ उपलब्धिको वृद्धि गर्नुपर्ने ।

तालिका सूची

तालिका नं.	शिर्षक	पृष्ठ संख्या
१.	नमुना विद्यालयको आकार	१८
२.	पाठ्यक्रमले तोकेको मापदण्ड प्रयोगको अवस्था	२१
३.	मूल्याङ्कनमा कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग	२२
४	कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि	२३
५	विद्यार्थीको श्रेणी विभाजनको तरिका	२५
६	कार्यसञ्चयिकामा समेटिनु पर्ने पक्षहरूको प्रयोग	२७
७	कक्षा उकास्ने मापदण्डको प्रयोग	२८
८	कक्षा १-३ को विद्यार्थी विवरण	३०
९	कक्षा दोहाच्याउने दर	३०
१०	कक्षा छाड्ने दर	३१
११	विद्यार्थी उत्तिर्ण दर	३२
१२	बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रमका सुचकहरूको स्थिति	३३
१३	सिकाई उपलब्धि वृद्धिगर्न प्रयोग गरिएको उपायहरू	३४
१४	प्राथमिक तहमा शिक्षक संख्या र तालिम विवरण	३६
१५	शिक्षक विद्यार्थी अनुपात (प्रा. वि. तह)	३९
१६	प्रगति विवरणको सुचना सम्बन्धि जानकारी	३९
१७	सामाजिक व्यवहार सम्बन्धि विवरण	४०

विषयसूची

पृष्ठ संख्या

प्रतिबद्धता	क
सिफारिस पत्र	ख
स्वीकृति पत्र	ग
शोधसार	घ
कृतज्ञता	च
विषयसूची	छ
तालिका सूची	
सङ्क्षिप्त शब्दको पूरा रूप	

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	५
१.३ अध्ययनको औचित्य	६
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	७
१.६ अध्ययनको परिसिमा	७
१.७ प्राविधिक शब्दावली	८

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.२ सैद्धान्तिक खाका	१२
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१५
२.४ अवधारणात्मक ढाँचा	१५

परिच्छेद तिन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१७
३.२ जनसंख्या	१७
३.३ नमुनाको आकार र नमुना छनौट विधि	१७

३.४. नमुना छनौटको आधार	१८
३.५ अनुसन्धानका साधन	१८
३.६ तथ्याङ्कको स्रोत	१९
३.७ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	१९
३.८. तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रक्रिया	१९

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ उदार कक्षोन्नतीको कार्यान्वयन	२०
४.१.१ निरन्तर मुल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग	२०
४.१.२ उदार कक्षोन्नतीका लागि कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग	२१
४.१.३ कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि	२२
४.१.४ विद्यार्थीको श्रेणी विभाजन र कक्षोन्नतीको अवस्था	२५
४.१.५ उदार कक्षोन्नतीका आधार मापदण्डको प्रयोग	२६
४.२ उदार कक्षोन्नती र सिकाई उपलब्धि	२९
४.२.१ कक्षा १-३ को विद्यार्थी विवरण	२९
४.२.२ कक्षा दोहोर्‍याउने दर	३०
४.२.३ कक्षा छाड्ने दर	३१
४.२.४ उत्तिर्ण दर	३१
४.२.५ बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रम र सिकाई उपलब्धिको सम्बन्ध	३२
४.२.६ सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका उपाय	३४
४.३ उदार कक्षोन्नतीका कार्यान्वयनका समस्याहरु	३५
४.३.१ शिक्षकको दक्षता र कठिनाई	३५
४.३.२ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	३८
४.३.३ विद्यालय अभिभावक सम्बन्ध	३९
४.३.४ अभिभावकको आर्थिक अवस्था	४०
४.३.५ अनुगमन	४१
४.४ उदार कक्षोन्नती प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरु	४२
४.४.१ शिक्षक दक्षता र समस्या	४२
४.४.२ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	४३

४.४.३ विद्यालय अभिभावक सम्बन्ध	४३
४.४.४. कार्यसञ्चयिकाको प्रभावकारी प्रयोग	४४
४.४.५ तालिमको स्थानान्तरण	४४
४.४.७ अनुगमन, निरिक्षण	४५
४.५ प्राप्तिको सारांश	४५

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ निष्कर्ष	५०
५.२ सुझावहरु	५२
५.२.१ नीतिगत तह	५३
५.२.२ अभ्यास तह	५३
५.२.३ अनुसन्धान तह	५३

सन्दर्भग्रन्थ

अनुसूचीहरु

सङ्क्षिप्त शब्दको पूरा रूप

क्षे.शि.नि.	: क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय
जि.शि.का.	: जिल्ला शिक्षा कार्यालय
प्र.अ.	: प्रधान अध्यापक
वि.व्य.स.	: विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.स.	: विक्रम संवत्
उ.मा.वि.	: उच्च माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	: माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	: निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	: सामुदायिक विद्यालय
वि.वि.	: विद्यालय निरीक्षक
क्र.स.	: क्रमश संख्या
सा.ले.प	: साधरण लेख पढ
S.L.C.	: School Leaving Certificate

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

उदारवाद अंग्रेजी Libetry शब्दबाट विकसित Liberalism को नेपाली रूपान्तरण हो । जसको अर्थ सबैले सुविधा र स्वतन्त्रताको अधिकार पाउनु वा मिल्नुपर्छ भन्ने आधुनिक राजनैतिक तथा आर्थिक सिद्धान्त हो । उदारवादको जन्म १७ औं शताब्दिमा भएको भनिए तापनि प्राचिन ग्रिक नगर राज्यबाट विकास भएको पाइन्छ । यसले सामाजिक नियन्त्रणको ठाँउमा व्यक्तिगत विचारलाई मान्यता दिई व्यक्तिगत स्वतन्त्रतालाई प्रोत्साहित गर्ने गर्छ (काफ्ले, २०५६) ।

शिक्षाको जन्म मानव इतिहाससँगै भएको मानिन्छ र समय सापेक्ष रूपमा यसले सभ्यता प्रदान गर्दै आएको छ । शिक्षा मानव सभ्यताको मुटु मानिन्छ । सभ्यताको विकास क्रममा शिक्षाले अग्रणीस्थान ओगटेको हुन्छ । यो मानवको जन्मदेखि मृत्यु पर्यन्त चलिरहने प्रक्रिया हो ।

व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको उन्नतिको प्रमुख पूर्वाधार शिक्षा नै हो । शिक्षाले व्यक्तिमा रहेका अन्तरनिहित ज्ञान, सिप, शक्ति र भावनालाई प्रस्फुटित गराउने भएकाले कुनै पनि व्यक्ति शिक्षित नभई उसको विकास अपेक्षाकृत रूपमा हुन सक्दैन । शिक्षा भनेको मानवमा निहित शक्तिको विकास हो अर्थात् उसको चेतना स्तरको विकास हो । कुनै पनि व्यक्तिको व्यवहार, ज्ञान, सीपमा परिमार्जन ल्याउने प्रमुख तत्व नै शिक्षा हो । सिकाईबाट हुने व्यवहारीक परिवर्तनका कारण व्यक्तिमा परिपक्वता वृद्धि हुदै जान्छ, त्यहि परिपक्वतालाई शिक्षा भनिन्छ । शिक्षाको कारणले नै मानिसले आफुलाई असल सामाजिक प्राणिका रूपमा स्थापित गर्छ । शिक्षाद्वारा नै संसारको आर्थिक, सामाजिक, वैज्ञानिक, साँस्कृतिक तथा आध्यात्मीक उन्ती सम्भव छ । मानव जीवनका लागी अपरिहार्य शिक्षा आर्जन गर्ने स्थान तथा प्रकृत्यामा सामाजिक, आर्थिक, राजनितिक क्षेत्रमा भएको परिवर्तनले महत्वपूर्ण भुमिका खेलेको हुन्छ । जनतालाई सक्षम, योग्य र विवेकशिल बनाई राष्ट्र निर्माणमा समर्पण गर्नका लागि समय सापेक्ष शिक्षाको आवश्यकता पर्छ । बदलिंदो परिस्थिति अनुरूप सहि शिक्षाको छनौट, त्यसको उपलब्धता, आवश्यकता र उपयुक्त शैक्षिक विधि तथा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थामा सरलता र उपयोगिताले मात्र देशको उन्नतिका दरिलो टेवा दिन सक्छ ।

नेपालको शिक्षा विकासमा पनि आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक, जातिय भेदभाव, रुढीवादी परम्पराका साथै पिछडिएको मानसिकताले समेत जरो गाडेको कारणले शैक्षिक उन्नतिको तिब्रतामा रोकवट गर्दागर्दै पनि प्राचिन नेपालमा शिक्षा फैलाउने काम गुरुकुल र बौद्धमतका गुम्बा बिहारबाट भएको पाइन्छ । मध्यकालमा पनि यिनै संस्था सक्रिय रहे भने राणा शासन कालमा जङ्ग बहादुरको बेलायत भ्रमण पश्चात आफ्ना छोरा छोरीलाई पढाउन वि.स. १९१० असोज २७ गतेका दिन दरवार

स्कूलको स्थापना गरे । यस बेला बढि प्राथमिकता अंग्रेजी शिक्षालाई दिइन्थ्यो भने संस्कृत पाठशालाहरु पनि संचालन भएको पाइन्छ । तर यति बेलासम्म पढ्ने छात्रको परीक्षा लिने र प्रमाणपत्र दिने कुनै व्यवस्था नभएकोले त्यहाँ पढाउने पण्डितको सिफारिस पत्र लिएर वि.स. १९४८ तिर इष्ट इन्डिया कम्पनि सरकारले संस्कृत शिक्षा विकासको लागि स्थापना गरेको गभर्मेन्ट संयुक्त कलेजमा गइ परीक्षा दिने गर्दथे (पौडेल, २०५३) ।

यस पश्चात राणाशासन कालमा भाषा पाठशाला खोलि त्यसको व्यवस्थापन समेत भए, यस अवस्थामा नेपालको साक्षरता गणना योग्य थिएन । वि.स. २००७ सालमा राणाशासनको अन्त्य हुदाँ नेपालको साक्षरता २ प्रतिशत थियो भने महिलाको प्रतिशत गणना हुने अवस्थामा थिएन । वि.स. २०११ सालमा राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोगको गठन भयो । त्यसले नेपालको शिक्षा पद्धतिलाई नयाँ मोड दियो । यसले प्राथमिक शिक्षाको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण विषयलाई सुझावको रूपमा प्रस्तुत गर्‍यो । यस सुझाव कार्यान्वयन हुन लाग्दा नलाग्दै देशमा राजनैतिक परिवर्तन भयो, तर पनि हाम्रा लागि यी सुझाव आज पनि चुनौतिका रूपमा छन् । बदलिएको परिस्थिती अनुरूप जनतालाई शिक्षा दिई पंचायती व्यवस्था अनुकूलको जनशक्ति उत्पादन गर्नु पर्ने आवश्यकतालाई ध्यान दिई २०१८ सालमा सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समिति गठन भयो । यसले देशभरी एकै प्रकारको शिक्षा पद्धति लागु गर्ने, निःशुल्क र अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा नीति लागु गर्ने, शिक्षा व्यवहार विधि तथा शिक्षा ऐनको मस्यौदा समेत प्रस्तावित गर्‍यो । यसले विद्यार्थी मूल्याङ्कन निरन्तर र नियमित हुनुपर्ने कुरामा जोड दियो । जसको फलस्वरूप वि. स. २०२२ मा शिक्षा विभाग अर्न्तगत परीक्षा सुधार समिती गठन भयो (सेरीड, १९९८) ।

शिक्षा प्रणालीमा रहेका समस्या र कमिहरुलाई हटाउन राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ लागु भयो । यस योजनाले नै मूल्याङ्कनको क्षेत्रमा पनि नयाँ फड्को मारी सिकाइने प्रत्येक पाठको अन्त्यमा एकाई परीक्षा गर्ने, प्रत्येक ३/३ महिनामा प्रत्येक विद्यार्थीको प्रगती विवरण राख्नुपर्ने, प्रश्नपत्रहरु वैज्ञानिक तथा स्तरयुक्त बनाउनु पर्ने र प्राथमिक शिक्षाको अन्तमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयको टोलीले गरेको परीक्षा को आधारमा विद्यार्थीलाई अर्को तहमा प्रवेश दिने जस्ता परीक्षा सम्बन्धी सुधारको व्यवस्था गरियो । तत्पश्चात २०४६ सालको जनआन्दोलनको परिणाम स्वरूप नेपालमा बहुदलिय व्यवस्था स्थापना भयो । पुनः स्थापित बहुदलिय राजनैतिक प्रणाली अनुरूप शिक्षामा समसामायिक सुधारको आवश्यकतालाई औल्याउँदै २०४९ आषाढ १४ गते राष्ट्रिय शिक्षा योजना २०४९ ले आफ्नो प्रतिवेदन तत्कालिन श्री ५ को सरकार समक्ष पेश गर्‍यो । उक्त प्रतिवेदनले शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य, संरचना र नीति लगायत प्रजातान्त्रीक मुल्य, मान्यता अनुकूल

शिक्षा दिने नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ द्वारा सुरक्षित मौलिक हक र मानव अधिकारका साथै निर्देशक सिद्धान्त र नीतिहरूको अभिप्राय अनुसार शिक्षा दिने प्रक्रियामा यो प्रतिवेदन अत्यन्त महत्वपूर्ण छ । प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धि अत्यन्त न्यून रहेको कुरा विभिन्न तथ्याङ्कले वा अध्ययनले देखाएको छ । त्यसै गरी आ.प्रा.शि.प., सन् १९९८ मा प्रकाशित पुरानो पाठ्यक्रम र नयाँ पाठ्यक्रम विच विद्यार्थीको उपलब्धि फरक सम्बन्धि अध्ययनले पनि विद्यार्थीको उपलब्धि २० प्रतिशत भन्दा माथि जान नसकेको, पुरानो पाठ्यक्रममा भन्दा नयाँ पाठ्यक्रममा विद्यार्थीको स्तर उठन नसकेको तथ्य उजागर गरेको छ । शिक्षा क्षेत्रमा लगानीको तुलानामा अपेक्षाकृत रूपमा प्रगति हुन नसक्नु भित्र के छ ? खोजिको विषय बन्न पुग्यो (आ.प्रा.शि.प.पाठ्यक्रम, १९९८) ।

शिक्षाको क्षेत्रमा आएका नविन आयामहरू तथा राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय सभा सम्मेलन ले पारित गरेका प्रस्तावहरूले सफल कार्यनवयन गर्ने योजना अनुरूप नेपालको तत्कालिन शिक्षानिति कार्यक्रम तथा संगठनको अध्ययन एवं विश्लेषणद्वारा राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप स्वावलम्बि र दक्ष जनशक्ति निर्माण गर्न विद्यमान शिक्षा नीति कार्यक्रम र संगठनात्मक स्वरूपको अझ बढि सुदृढिकरण गर्दै अधिराज्यभर सञ्चालित शिक्षा प्रणालीको पुनरावलोकन र अध्ययनका आधारमा एकाइसौ शताब्दिमा प्रतिस्पर्धा गर्ने जनशक्ति तयार गर्न समय सापेक्ष नीति तयार पारि प्रतिवेदन पेश गर्नका लागि २०५५ सालमा उच्चस्तरिय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको गठन भयो । यस आयोगले पूर्व प्राथमिक शिक्षा र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा लागु गर्ने, निःशुल्क प्राथमिक शिक्षालाई सर्वसुलभ र सर्वव्यापी तुल्याउन विद्यार्थीमा गुणस्तर वृद्धिको व्यवस्था गर्ने, सिप र संज्ञानात्मक विकासका निम्ति अभ्यासमा जोड दिइ यस तहको शिक्षालाई बालकेन्द्रित र गतिविधि उन्मुख तुल्याउने, तीन कक्षासम्म उदार कक्षोन्नतिको व्यवस्था गरि निरन्तर मुल्याकन पद्धतिलाई सुदृढिकरण गरिने मुल्याङ्कन सम्बन्धी समस्या (प्राथमिक तहका प्राथमिक तहका प्रारम्भिक कक्षाहरूमा गृहकार्य, मौखिक कार्य, अतिरिक्त क्रियाकलापमा संलग्नता र कक्षा परीक्षालाई आधार मानी नियमित रूपमा मुल्याङ्कन नगरी वर्षको एक पटक लिइने औपचारिक परीक्षा को नतिजालाई आधार मानि पास फेल गर्ने) लाई सामाधान गर्न निरन्तर मुल्याङ्कनका माध्यमले उदार कक्षोन्नती गर्ने नीतिको सिफारिस भयो (शिक्षा मन्त्रालय, २०५६) ।

यसै सिफारिसको कार्यन्वयन स्वरूप तत्कालीन श्री ५ को सरकार, शिक्षा मन्त्रालयले प्राथमिक शिक्षाको गुणात्मक विकास तथा प्राथमिक शिक्षा सबैलाई सर्वसुलभ बनाउन विभिन्न प्रयास गरेको छ । जति प्रयास गरेपनि गुणात्मक शिक्षाको अपेक्षित उपलब्धि हाँसिल गर्न भने सोचेभन्दा बढि

मुस्किल परेको छ ।नेपालको प्रमुख शैक्षिक समस्या तल्लो तहमा लगानि अनुरूप प्रतिफल प्राप्त नहुनु हो । एक त विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा भित्र्याउन सकिएको छैन, विद्यालय भित्रिएका मध्ये पनि वीचैमा कक्षा छाड्ने, कक्षा दोहोर्‍याउने र अनुतिर्ण हुनेको संख्या अत्याधिक हुनु, शैक्षिक क्षति तुलनात्मक रुपमा तल्ला कक्षामा बढि भइ शैक्षिक लगानि खेर जानुको कारण वर्तमान आवधिक लिखित परीक्षामा आधारित मुल्याङ्कन प्रणाली पनि जिम्मेवार छ, भन्ने कुरा महसुस गरी नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालयले नवौ यौजना देखि प्राथमिक तहको कक्षा १ देखि ३ सम्मका लागि निरन्तर विद्यार्थी मुल्याङ्कन प्रणाली शुरुवात गरी विस्तार गर्दै जाने नीति लिएको थियो । यसै मुल्याङ्कन प्रणालीका माध्यमले देशका ५ जिल्लाहरु (इलाम, चितवन, स्याङ्जा, सुर्खेत र कञ्चनपुर) मा परिक्षणका रुपमा लागु गरि त्यसपछि सबै जिल्लामा उदार कक्षोन्नतिको नीति लागु गरेको छ । (निरन्तर विद्यार्थी मुल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका, २०५६) ।

यस कार्यक्रमको सफलताको लागि प्रयोग भएका शैक्षणिक संगठन मध्ये कक्षा शिक्षण सङ्गठनको प्रयोग भएको छ । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली (CAS) को प्रभावकारी प्रयोगका लागि कार्यसञ्चयिका फारम अर्थात पोर्टफोलियो भर्नु पर्दछ । सो फारम भर्न धेरै समय लाग्ने र विद्यार्थीका सम्पूर्ण गतिविधिको तथ्याङ्क राख्नु पर्ने भएकाले विषय शिक्षणको माध्यमले असम्भव हुन्छ भनेर कक्षा शिक्षण सङ्गठनको प्रयोग गरिएको छ । यस कार्यक्रमले मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थी केन्द्रित प्रभावकारी शिक्षण सिकाइका लागि उपयोग गर्ने, जेहेन्दार विद्यार्थीका लागि प्रोत्साहन र कमजोर विद्यार्थीका लागि विशेष मद्दत गर्ने, विद्यार्थीलाई नियमित विद्यालय आउने वातावरण बनाउने, अन्तिम परीक्षाका कारण विचैमा विद्यालय छाड्ने विद्यार्थी संख्या न्युन गराइ अधिकतम बालबालिकालाई प्राथमिक शिक्षा पुरा गराउने, विद्यार्थीमा परीक्षाको सन्त्रास कम गराउने, कक्षा दोर्‍याउने संख्या कम गराउने लक्ष्य राखि उदार कक्षोन्नतिका नीति लागु गर्ने उद्देश्य लिएको थियो । यस्ता उद्देश्यका साथ संचालन भएको कार्यक्रमले वास्तविक रुपमा विद्यार्थीमा अपेक्षित परिवर्तन ल्याउन सक्थो वा सकेन ? यी उद्देश्य पुरा गराउन कस्ता समस्याहरु रहे ? सामाधानका उपायहरु के हुन सक्छन् ? यसको अभै प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि के कस्ता कदम उठाउनु पर्ला ? जस्ता प्रश्नको उत्तरको खोजी गर्न आवश्यक भएकाले यस विषयमा अध्ययनलाई केन्द्रित गरिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

मानव सभ्यताको विकास, विस्तार एवं सम्वर्द्धनका लागि मानवले सिर्जना गर्दै आएको र पुन निर्माण गर्दै आएको मुख्य वस्तु नै शिक्षा हो । शिक्षाले नै मानव सभ्यताको संरक्षण एवं सँचित मानव ज्ञानलाई नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरण गर्दै आएको छ । प्रारम्भमा समाजमा सामान्य जीवन विताउन आवश्यक शिक्षा घरपरिवारबाट प्राप्त हुन्थ्यो । समाज विकासको चरणसँगै आएको सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक परिवर्तनसँगै शिक्षाको स्वरूप र प्रकृती पनि रुपान्तरीत हुँदै आएको पाईन्छ । औपचारीक शिक्षाको पहिलो तह प्रथामिक शिक्षा हो । सो प्राथमिक तहको उद्देश्य बालबालिकालाई जीवन निर्वाहका लागि आवश्यक पर्ने आधारभुत ज्ञान उपलब्ध गराउनु नै हो । आजको विश्वमा मानव जीवन निर्वाहका लागि प्राथमिक शिक्षा अपरिहार्य छ । यिनै विषयलाई मध्यनजर गर्दै नेपालमा योजनावद्ध शैक्षिक योजनासँगै प्राथमिक शिक्षालाई महत्वका साथ अगाडी बढाउदै आएको फलस्वरूप प्राथमिक शिक्षालाई बालकको आधारभुत आवश्यकताको विषयको रुपमा ग्रहण गर्ने काम भयो । वि. सं. २०४६ फाल्गुन २३ देखि २६ सम्म थाइल्याण्डको जोम्तिनमा “सबैका लागि शिक्षा २०४६” विषयको विश्व सम्मेलन सम्पन्न भयो । जसमा नेपालको पनि सहभागिता भएको थियो । यस सम्मेलनमा विश्वसमुदायले शिक्षाप्रति देखाएको बचनबद्धताप्रति नेपालले पनि समर्थन जनाएको थियो । यस सम्मेलनले विकाशको बाधक नै निरक्षरता हो र यो नै विश्वको वर्तमान चुनौति पनि हो भन्ने कुरा निक्कै गरी शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँचमा र समानता कायम गराउनु पर्ने कुराको सिफारिस गर्‍यो । शिक्षालाई कसरी सबैका लागि समान रुपमा पदान गर्न सकिन्छ ? भन्ने विचार गरी विभिन्न शैक्षणिक पद्धतिमा सुधार गराउदै ल्याएको र सुधार हुँदै आएको अवस्था हाल छ । यसै क्रममा प्राथमिक शिक्षाको गुणात्मक पक्ष सन्तोषजनक नभएको, विद्यालय उमेरका सबै केटाकेटीलाई विद्यालय भित्राउन नसकिएको, भित्रिएका मध्ये पनि अनुतिर्ण हुने , कक्षा दोहोर्‍याउने र विचैमा विद्यालय छाड्ने जस्ता शिक्षा क्षेत्रमा गम्भिर समस्या आउनुमा विभिन्न कारण मध्ये एउटा आवधिक लिखित परीक्षा प्रणाली पनि हो भनेर सो समस्या समाधानका लागि नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालयले २०५७ साल देखि कक्षा १-३ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मुल्याङ्कन प्रणालीका माध्यमले उदार कक्षोन्नतीको नीति लागु गरेको छ ।

माथिका प्रश्नहरूका उत्तरको रुपमा उदार कक्षोन्नती किन लागु गर्नु पर्‍यो ? यसका कारणले उपलब्धी स्तर बढ्यो वा बढेन ? उदार कक्षोन्नतीका कारणले शिक्षण सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पर्‍यो वा परेन ? उदार कक्षोन्नतीले कक्षा छाड्ने, दोहोर्‍याउने र परीक्षाको

सन्त्रास कम गराउने जस्ता कार्य गन्यो वा गरेन ? भन्ने प्रश्नको जवाफको लागि यो शीर्षक “उदार कक्षोन्नतीले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव ” अध्ययनको विषय रोजिएको हो ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

समाजको आवश्यकतावाट नै विद्यालयको जन्म भएको हो । तसर्थ विद्यालयको प्रमुख उद्देश्य आफ्नो वरीपरीको समुदायमा बसोबास गर्ने जनसमुदायको शैक्षिक माग पुरा गर्नु हुन्छ । सामाजिक लक्ष्य र उद्देश्य अनुसारको शिक्षा उलब्ध गराई समाजलाई पराधिनताको स्थितिबाट सुरक्षित बनाउने काममा विद्यालयले महत्वपूर्ण योगदान दिएको हुन्छ । विद्यालयको काम शिक्षा दिनु मात्र नभई शिक्षाको माध्यमबाट उन्नतिशिल समाजको निर्माण गर्नु हो । शिक्षाको कारणले नै समाजको उन्नति हुने भएकाले सबै देशहरूले शिक्षालाई मानव स्रोत विकासको प्रमुख माध्यमको रूपमा ग्रहण गरेर आवश्यक जनशक्तिको योजना बनाइ सोहि अनुसार जनशक्ति निर्माण गर्न लगानी गर्ने गरेका पाइन्छ । यिनै कुराहरूलाई ध्यान दिएर संसारका धेरै मुलुकमा औपचारिक शिक्षाको पहिलो तह प्राथमिक शिक्षा न्यूनतम आधारभुत आवश्यकताको रूपमा लिएको पाइन्छ ।

आजको एक्काईसौ शताब्दीको परिवर्तनशिल र प्रतिस्पर्धी युगमा शिक्षामा मात्रात्मक भन्दा गुणात्मक विकास आवश्यक छ । देशको जग भविष्यका कर्णाधार भन्ने नै वालवालीका हुन, जग बलियो भएन भने घर बलियो हुदैन अथवा कक्षा १ मा वालवालीकाको पढाई मजबुत भएन भने माथिल्लो कक्षाको पढाई औचित्य समाप्त भएर जान्छ । हामीले एउटा पुस्तालाई असल शिक्षा दिन सकिएन भने त्यस एक पुस्ताले सयौं पुस्तालाई पछाडी पारेर व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको लगानी बालुवामा पानी हाले सरह बनाउँछ । प्राथमिक शिक्षाको लगानी कुल बजेटको ५५ प्रतिशत विनियोजन गर्दा पनि शिक्षा क्षेत्रका समस्याहरू (अत्यधिक असफल हुने , बिचमा कक्षा छाड्ने, दोहोर्‍याउने) समाधान हुन सकेका छैनन् । यिनै समस्या समाधान गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारले परिक्षणको रूपमा २०५७ सालमा देशका ५ जिल्लामा र हाल अधिराज्यभरिका विद्यालयका कक्षा १-७ मा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनका माध्यमले उदार कक्षोन्नोती गर्ने नीति अनुरूप कार्यान्वयन भइरहेको छ । यस उदार कक्षोन्नतीको नीतिवाट आजका वालवालीकाले प्राप्त गरिहेको गुणस्तर कस्तो छ ? यस नीतिवाट उत्पादित जनशक्ति गुणस्तरीय छन, छैनन् ? हाम्रो वर्तमानको उत्पादनले बिगतको उत्पादनलाई उछिन्न सकेको छ, छैन ? वार्षिक परीक्षा प्रणालीका माध्यमले कक्षोन्नोती गर्दा भन्दा उदार कक्षोन्नोती गर्दा विद्यार्थीमा आउने सिकाई उपलब्धिमा फरक भयो वा भएन ? कुन प्रणाली बढि प्रभावकारी रहयो ? जस्ता प्रश्नहरू आम जनमानसमा सिर्जना भएको र सो सम्बन्धमा वास्तविक अवस्था पत्ता लगाउन यो विषय रोज्ने कार्य गरिएको हो र वास्तवमा यथार्थ

स्थिति आम अभिभावक, शिक्षक, विधार्थि र शिक्षासंग सम्बन्धित व्यक्तिहरु समक्ष प्रस्तुत गर्ने यसलाई व्यवहारिक बनाएर लागु गर्न मद्दत पुग्ने, शिक्षामा अझ गुणस्तर कायम हुने र भावि पुस्तालाई समेत लाभ होस भन्ने अभिप्रायले यस अध्ययनलाई केन्द्रित गरिनेछ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्यहरु निम्नानुसार छन् :

- क) उदार कक्षोन्नतीको कार्यवयनको अवस्था पत्ता लगाउनु ।
- ख) उदार कक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभावको लेखाजोखा गर्नु ।
- ग) उदार कक्षोन्नतीका समस्याहरु पत्ता लगाउनु ।
- घ) उदार कक्षोन्नती प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने उपयहरु सुझाउनु ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु

माथिका उद्देश्य पुरा गर्नका लागि निम्न बमोजिमका अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु निर्माण गरिएको छ :

१. उदार कक्षोन्नतीका नीति लागु गर्नु पर्नाका कारणहरु के के हुन ?
२. उदार कक्षोन्नती प्रणालीबाट कक्षोन्नती गर्दा आईपरेका समस्याहरु के के हुन् ?
३. उदार कक्षोन्नती प्रणालीबाट शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा के कस्तो सकारात्मक प्रभाव परेको छ ?
४. उदार कक्षोन्नती प्रणालीका के के फाइदा छन् ?
५. उदार कक्षोन्नती प्रणालीका के के बेफाइदा छन् ?
६. वार्षिक परीक्षा प्रणालीभन्दा उदार कक्षोन्नती नीति के कुराले भिन्न छ ?
७. उदार कक्षोन्नतीको क्रममा आएका समस्या समाधानको उपाय के के हुन सक्छन् ?
८. उदार कक्षोन्नतीको लागि विद्यालयको वातावरण, जनशक्तिको अवस्था र अभिभावकको चेतना स्तर कस्तो छ ?

१.६ अध्ययनको परिसिमा

यस अध्ययनको क्षेत्र व्यापक भएतापनि समय, स्रोतसाधन र आर्थिक कठिनाईलाई मध्यनजर राखि अध्ययनलाई निम्नानुसार सिमित गरिएको छ :

१. यस अध्ययनको क्षेत्र मोरङ जिल्लाको केराबारी र सिंहदेवी गा.वि.स. अन्तरगतका ३/३ ओटा विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकहरुमा सिमित गरिएको छ ।

२. यस अध्ययनलाई उदार कक्षोन्नतीले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव र त्यसले उत्पन्न गरेको समस्याको लेखाजोखा गर्ने कार्यमा मात्र सिमित सकिने छ ।
३. अध्ययनको निष्कर्षलाई सिमित मात्रामा सामान्यीकरण गर्न सकिने छ ।
४. अध्ययनलाई कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा देखा परेका समस्यामा मात्र यस अध्ययनलाई सिमित गरिने छ ।

१.७ प्राविधिक शब्दावली

उदार कक्षोन्नती : बिना परीक्षा निरन्तर मुल्याङ्कनबाट कक्षा चढाउने प्रक्रिया

सामुदायिक विद्यालय : सरकारबाट नियमित अनुदान पाउने विद्यालय

समुदाय : विद्यालय रहेको वरपरको स्थानमा बसोबास गर्ने व्यक्तिको समुह

विद्यालय व्यवस्थापन समिति : विद्यालयलाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्ने समिति

प्राथमिक विद्यालय : कक्षा १-५ सम्म सञ्चालित विद्यालय

कार्यसञ्चयिका : निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रगती सुचक राख्ने फायल

स्रोतकेन्द्र : शिक्षा नियमावली बमोजिमको समुह विद्यालय आवद्ध संस्था

विद्यालय निरीक्षक : जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट खटाईएको विद्यालय निरीक्षण गर्ने व्यक्ति

अभिभावक : विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीको अभिभावक भनि अखिलेखमा जनाईएको व्यक्ति

स्रोतव्यक्ति : निजि तथा सामुदायिक विद्यालयहरुलाई सहोग गर्न जि.शि.का को प्रतिनिधिको रूपमा काम गर्ने काम गर्ने प्र. अ. हरुबाट छानिएको व्यक्ति

संस्थागत विद्यालय : नेपाल सरकारबाट नियमित रूपमा अनुदान नपाउने गरि अनुमति प्राप्त

विद्यालय

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

सेरिड (१९९८) रिसर्च सेन्टर फर एजुकेशनल इन्वोभेसन एण्ड डेभलपमेन्टका अनुसार सरकारी विद्यालयमा प्रभावकारी मूल्याङ्कनको व्यवस्था हुन नसकेको, उदार कक्षोन्नति बारेमा जि.शि.का. हरु समेत प्रस्ट हुन नसकेको, विद्यार्थीको उपलब्धिबारेमा अभिभावकलाई नियमित जानकारी गराउने बारेमा शिक्षकहरुमा प्रष्ट धारणा नभएको,कक्षा ५ को परीक्षा औपचारिकता मात्र भएको उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याकन योजनालाई एकरूपता कायम गर्न विद्यार्थीको स्तर कायम गराउन जि.शि.का. लाई दक्ष जनशक्ति तथा भौतिक साधनयुक्त बनाउन पर्ने शिक्षण सिकाई क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त शैक्षिक सामग्री र प्रभावकारी कक्षाकोठाको व्यवस्थापनमा ध्यान दिई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन पद्धती अपनाई सबै शीर्षकमा अंकभारको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने, कमजोर विद्यार्थीलाई विशेष शिक्षण गर्ने र उत्कृष्ट विद्यार्थीलाई उत्साहित बनाउने, प्रश्न निर्माण, मूल्याङ्कन,विद्यार्थी अभिलेख निर्माण, परीक्षाको नतिजाबाट शिक्षणमा सुधार गर्ने, अभिभावकलाई समयमा विद्यार्थीको गतिविधि बारेमा जानकारी गराई उनिहरुबाट पृष्ठपोषण लिने विषयमा शिक्षकलाई तालिम दिनु पर्ने कुराको सुझाव दिएको पाइन्छ (सेरिड १९९८) ।

सुवेदी (२०६१) को आफ्नो शोधपत्रका अनुसार विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि उच्च बनाउनका लागि परीक्षालाई समयानुकूल सुधार गरिनु पर्ने हुन्छ । यसका लागि शिक्षकलाई तालिम, गोष्ठी, सेमिनार तथा पुनर्ताजगि कक्षामा संलग्न गराउने, स्रोतकेन्द्रस्तरिय परीक्षा बोर्ड बनाई प्रश्नपत्र निर्माण तथा परिक्षण गराउने, कमजोर विद्यार्थीलाई समूह छुट्याई अतिरिक्त कक्षाको व्यवस्था मिलाउने, शिक्षणमा बालकेन्द्रित विधिको प्रयोग गराउने, नियमित गृहकार्यको व्यवस्था गर्ने साथै कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउने, गरिब तथा जेहन्दार विद्यार्थीलाई छात्रवृत्तिको व्यवस्था मिलाउने, प्राथमिक तहमा अध्यापन गर्ने शिक्षकले अनिवार्य रुपमा सम्बन्धित विषयमा आई.एड. गरेको हुनु पर्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ (सुवेदी,२०६१) ।

पोडेल (२०६१) को शोधपत्रका अनुसार विद्यालय सामुदायिक संस्था भएकोले अभिभावकको संलग्नतामा आधारित व्यवस्थापन समिति निर्माण भई शैक्षिक, भौतिक र मानविय स्रोत साधनको अधिकतम प्रयोग र परिचालन गरी शैक्षिक उपलब्धि उच्च बनाउनु पर्ने, वि.व्य.स.का पदाधिकारीले शैक्षिक भन्दा प्रशासनिक र भौतिक निर्माणको पक्षमा मात्र जोड दिने गरेको, विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि उठाउन कसरी सकिन्छ, भन्ने बारेमा त्यति ध्यान नदिईनुमा

समितिमा रहेका मानिसहरुमा शैक्षिक ज्ञानको अभाव तथा उनिहरुका बालबालिका त्यस विद्यालयमा अध्ययन नगराउनु पनि हुने कुरा उल्लेख छ (पौडेल, २०६१) ।

बाग्ले (२०५८) का अनुसार प्रारम्भिक शिक्षाको परिचयको अनुसार पठनपाठन क्रियाकलाप परीक्षामूखी भएकाले गुणस्तर उठ्न नसकेको, पाठ्यक्रमको आधारमा प्रश्नपत्र नबनाईने, सामान्य ज्ञान भएमा पास भईने, आन्तरिक मूल्याङ्कनको व्यवस्था नभएको, शिक्षण सिकाइ सुधारका लागि परीक्षाफलको प्रयोग नगर्ने भएकाले विद्यार्थीको उपलब्धि स्तर ५० प्रतिशत भन्दा माथि जान नसकेको र नयाँभन्दा पुरानो पाठ्यक्रममा विद्यार्थीको उपलब्धि बढी हुनु, विद्यार्थी कण्ठ, घोक्ने र तथ्य ओकल्ल बाहेक अरु काम गर्न नजान्नु जस्ता समस्या आउनुमा हाम्रो परीक्षा प्रणाली जिम्मेवारी छ भन्दै यसमा सुधारका लागि आन्तरीक मूल्याङ्कन प्रणालीलाई पुनर्जिवित गराई यसका माध्यमबाट प्राथमिक स्तरका तल्ला कक्षामा स्वतः कक्षा चढाउने प्रणालीको नीतिले मुर्तरुप लिन सक्ने उल्लेख गरेको पाईन्छ (बाग्ले २०५८) ।

नवौ योजना (२०५५) का अनुसार प्राथमिक शिक्षालाई गुणस्तरिय तथा अनिवार्य गर्ने कार्यक्रम बमोजिम प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम आवश्यकता अनुसार नविकरण तथा परिमार्जन गरिने छ । विद्यार्थीहरुको निरन्तर मुल्याङ्कन गर्ने प्रणालीलाई क्रमशः लागु गर्दै लगिनेछ । त्यसका साथै उदार कक्षोन्नतिको प्रणाली प्रयोगात्मक रूपमा कार्यन्वयन गर्दै लगिनेछ भनेको पाईन्छ (नवौ योजना, २०५५) ।

कोइराला (२०५९) का अनुसार शैक्षिक व्यवस्थापन तथा संगठनात्मक व्यवहारका अनुसार शिक्षालयले निर्धनलाई प्रवेश दिएको छैन । कथित ज्ञान र सीपहिनलाई कक्षोन्नती गरको छैन । भिन्न भाषा र संस्कृतीवालालाई अप्ठ्यारो पारिरहेको छ भन्दै शिक्षक तथा विद्यार्थीले समाजमा जे दखेको छ, विद्यालयमा पनि त्यहि गर्छ । माथिल्लो कक्षाको विद्यार्थी समाजमा माथिल्लो तप्काको प्रतिनिधी कहलिन्छ । यसरी समाजमा तह छान्नु स्कुलमा कक्षा छान्नु समाजले व्यक्तिलाई र शिक्षकले विद्यार्थीलाई कार्य गर्ने गराउने काम गर्छन । यस अर्थमा विद्यालयले सामाजिक न्याय दिन सकेको छैन । त्यस्ता कुराको विश्लेषण तथा छलफल हुनु पर्छ (कोइराला, २०५९) ।

अधिकारी (२०६२) का अनुसार शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको क्रममा प्रत्येक विद्यार्थीले हाँसिल गरेका सिकाइ उपलब्धिको लेखाजोखा गरी उनिहरुको स्तर पत्ता लगाई सो अवस्थामा आवश्यक सुधारात्मक कदम चाल्नु नै निरन्तर मूल्याङ्कन हो । यो पुर्णरूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीमा आधारित भएकाले विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधि अपनाई चलाख विद्यार्थीलाई थप उत्साह प्रदान गर्ने र सिकाइ स्तर मध्यम र न्यून भएकालाई थप मद्दत गरी सिक्न प्रोत्साहित गरिन्छ । यस

मूल्याङ्कन प्रणालीमा शिक्षकले कक्षा कार्यमा विद्यार्थीले हाँसिल गरेका सिकाइ उपलब्धि आवधिक रूपमा लिईएको लिखित परीक्षा , गृहकार्य र प्रयोगात्मक कार्य लगायत अन्य मूल्याङ्कन विधि प्रयोग गरी प्राप्त उपलब्धिको लेखाजोखा गरिन्छ। यसरी उपलब्धिको भिन्नताको आधारमा शिक्षण सिकाई प्रक्रियामा थप प्रोत्साहान र मदत गरिन्छ। यसरी सबै पक्षको अवस्था समेटी गरिएको लेखाजोखाको आधारमा कक्षोन्नति गर्ने गरिन्छ। वास्तवमा निरन्तर मूल्याङ्कनमा अनुतिर्ण नगरी कक्षा दोच्याउन नलगाई माथिल्लो कक्षामा सिकाई स्तर बढाउन थप मद्दत र मौका प्रदान गरिन्छ। निरन्तर मूल्याङ्कनले विशेषत निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा जोड दिई विद्यार्थीलाई कक्षा चढाउने कुराको निर्णय लिनु भन्दा पनि प्रभावकारी शिक्षण सिकाइकालागि पृष्ठपोषणका रूपमा उपयोग गरी कमजोर विद्यार्थीको उपलब्धिस्तर बढाउन मद्दत गर्छ (अधिकारी, २०६२)।

शिक्षा मन्त्रालय (२०५६) का अनुसार प्राथमिक शिक्षाको गुणात्मक विकास र सबै बालबालिकालाई प्राथमिक शिक्षा उपलब्ध गराउने विभिन्न प्रयास गरेतापनि प्राथमिक शिक्षाको गुणात्मक पक्ष सन्तोषजनक हुन सकेको छैन। सबै बालबालिका विद्यालयमा भर्ना भएका छैनन् ,भर्ना भएका मध्ये पनि फेल हुने, कक्षा दोच्याउने र विचमा कक्षा छाड्ने बालबालिकाको संख्या प्रशस्त छ। हाम्रो मुलुकमा प्राथमिक शिक्षाको गुणात्मक विकास यथावत रहन र प्राथमिक शिक्षा पुरा नगरी विचैमा विद्यालय छाड्ने विद्यार्थी संख्या प्रशस्त रहनुमा लिखित परीक्षामा आधारित मूल्याङ्कन प्रणाली जिम्मेवार हो भन्ने कुरा महसुस गरी नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालयले नवौं योजना देखि आधारभुत तहको कक्षा १-३ सम्मका लागि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली शुरुवात गरी यसै मूल्याङ्कन प्रणालीका माध्यमले उदार कक्षोन्नतीको नीति लागु गरेको पाईन्छ। यो कार्यक्रम लागु गर्नुका प्रमुख कारणमा मूल्याङ्कनका विभिन्न माध्यम र साधनको प्रयोग गरी विद्यार्थीको लगातार मूल्याङ्कन गर्ने, मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थी केन्द्रित र प्रभावकारी शिक्षण सिकाईका लागि उपयोग गर्ने, जेहेन्दार विद्यार्थीका लागि प्रोत्साहन र कमजोर विद्यार्थीका लागि विशेष मद्दत दिन, विद्यार्थीलाई नियमित विद्यालय आउन सहयोग पुर्याउने वातावरण तयार गर्न पठनपाठन र अन्तिम परिक्षामा फेल भएका कारण विचैमा विद्यालय छाड्ने विद्यार्थी संख्या न्यून गराई अधिकतमबाट बालबालिकालाई प्राथमिक शिक्षा पुरा गराउने, विद्यार्थीमा परीक्षा को सन्त्रास कम गराउने , कक्षा दोच्याउने विद्यार्थी संख्या न्यून गराउने र यसै मूल्याङ्कन प्रणालीका माध्यमबाट उदार कक्षोन्नतीको लागु गरेको पाईन्छ (शिक्षा मन्त्रालय, २०५६)। हालको शैक्षिक समस्या भनेको शैक्षिक गुणस्तर नै हो। विद्यार्थीमा अर्थपूर्ण सिकाई हुन नसकी सिर्जनात्मक काम गर्न नसकेकोले शैक्षिक उपलब्धि आशातित रूपमा वृद्धि नहुनु, मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाई सुधारका लागि प्रयोग गर्न

नसक्नु, सबैले निष्पक्ष रूपमा सिप सिकने अवसर नपाउनुलाई जिम्मेवार मानिन्छ । यस अवस्थाबाट मुक्त भई शिक्षाको गुणस्तर उठाउनकालागि मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने शिक्षण प्रति शिक्षकको धारणा स्पष्ट हुनु पर्ने, शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था हुनु पर्ने, सबैलाई सीप सिकने निष्पक्ष अवसर उपलब्ध हुनुपर्ने, विद्यालय व्यवस्थापन पक्ष प्रभावकारी बन्नु पर्ने, शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था हुनु पर्ने, उल्लेख भएकाले शैक्षिक गुणस्तर आशातित रूपमा उठाउनका लागि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीका माध्यमले शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दै उदार कक्षोन्नतीको नीति गर्नु पर्ने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

२.२ सैद्धान्तिक खाका

शिक्षा एउटा सामाजिक प्रक्रिया भएकाले समाज विकासका सन्दर्भमा उदय भएका सिद्धान्तहरूले शिक्षाको क्षेत्रमा पनि महत्वपूर्ण भुमिका खेलेका हुन्छन् । तसर्थ यो “उदार कक्षोन्नतीले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव ” विषयक अध्ययनलाई प्रभाव पारेका केहि सिद्धान्तको बारेमा उल्लेख गरिनेछ । यस अध्ययनमा प्राप्त हुने तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गर्न विभिन्न विद्वानहरूले दिएका सैद्धान्तिक खाकाहरूलाई आधार बनाइएकोछ । विभिन्न चिन्तकहरूले आ-आफ्नो विषयमा व्यक्त गरेका अभिमतहरूलाई यस अध्ययनमा समावेश गरिएकोछ । यस अध्ययनमा निम्नलिखित सैद्धान्तिक खाकाहरूलाई समावेश गरिएकोछ :

विद्यार्थी निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा क्रमश सरलबाट जटिलतर्फ सिकाई उपलब्धि तय गरिएको छ । सिकारुलाई तय गरिएका एउटा शैक्षिक उपलब्धिमा अभ्यस्त गराईसकेपछि मात्र अर्को शैक्षिक उपलब्धितिर अगाडि बढाउनुपर्ने तथा विद्यार्थीहरूका लागि तय गरिएका उपलब्धिहरू क्रमशः हासिल नभएसम्म सिकारुलाई पटक पटक शिक्षकले अभ्यस्त गराउनु पर्ने भन्ने कुराको अध्ययन गर्नका लागि यो सिद्धान्तलाई आधार मानिएको छ । स्किनर (१९३०) का अनुसार कुनै पनि व्यवहार उत्तेजनाका कारणबाट देखा पर्नुलाई प्रतिक्रियात्मक व्यवहार भनिन्छ । जस्तै : खानेकुरा देख्दा च्याल आउनु । स्किनरले सन् १९३० मा क्रियापरक अनुसन्धान मुसामाथि प्रयोग गरेका थिए । त्यसैगरी उनले दोस्रो प्रयोग परेवामाथि गरेका थिए । यो सिद्धान्तबाट कुनै पनि कुरा सिक्न सिकारु तत्पर हुनुपर्छ । सिकारु तत्पर छ र निरन्तर अभ्यास छ भने सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ । त्यस कारण विद्यार्थी मूल्याङ्कनका पनि यो सिद्धान्तको सम्बन्ध छ । मूल्याङ्कन एक पटकमा नगरेर विद्यार्थीले तत्काल सिकाइको क्रममा देखाउने प्रतिक्रियाको आधारमा यसका हरेक क्रियाकलापको निरन्तर रूपमा मूल्याङ्कन गर्दै जानुपर्छ (शर्मा, २०५८) ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरु क्रमशः सरलबाट जटिलको क्रममा एकपछि अर्को पुरा गर्दै अगाडि बढेमा मात्र प्रभावकारी र स्थायी हुन्छ । साथै पाठ्यक्रमले तोकेका उद्देश्यहरु पुरा गर्नका लागि किटान गरिएका शैक्षिक सुचक तथा उपलब्धिहरु पनि क्रमशः पुरा हुदै गएमा पाठ्यक्रमले राखेका लक्ष्य सजिलै पुरा हुन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको उदार कक्षोन्नती नीतिमा पनि विद्यार्थीहरुले एकपछि क्रमशः अर्को उपलब्धि पुरा गरेपछि मात्र कक्षा चढाउने व्यवस्था गरिएको छ । एउटा सुचकको उपलब्धि प्राप्त भइसकेपछि अर्को सुचकले सिकारुलाई सिक्नको लागि र शिक्षकलाई सिकाउनका लागि उत्प्रेरित गरेको हुन्छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्नका लागि यस सिद्धान्तलाई पनि आधार बनाइएको छ । मास्लो (१९४३) का अनुसार मानिसका आवश्यकतालाई श्रृङ्खलाबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उनले मानवीय आवश्यकताहरु क्रमशः एकपछि अर्को गर्दै पुरा हुने कुरा उल्लेख गरेका छन् । मानिसले आफ्नो एक तहको न्यूनतम आवश्यकता पुरा गरिसकेपछि मात्र अन्य आवश्यकता तिर आकर्षित हुदै जान्छ । मानिसलाई उत्प्रेरित गर्ने प्रमुख आधार तत्व मानिसहरुको आवश्यकता हो भन्ने उनको तर्क रहेको छ । मानिसले गाँस, बास र कपासजस्ता न्यूनतम आवश्यकता पुरा गरिसकेपछि मात्र आधारभुत शिक्षा गुणस्तरीय शिक्षा तथा स्वास्थ्यजस्ता आवश्यकता पुरा गर्न तिर लाग्दछ । न्यूनतम शिक्षा पुरा नभएसम्म गुणस्तरिय र व्यवहारिक शिक्षाको कल्पनासमेत गर्न सकिदैन (मास्लो, १९४३) ।

मानिसले मानिसभै बाँच्ने र जीवन निर्वाहको लागि आवश्यकता पर्ने खाना, नाना छानाजस्ता आधारभुत आवश्यकता, यौन इच्छाको पूर्ति तथा शारीरिक सुरक्षा, नोकरीको सुरक्षा, धनको सुरक्षाजस्ता कुराहरु निम्न श्रेणीका आवश्यकताहरु अन्तर्गत पर्दछन् । यसप्रकार तल्ला आवश्यकता पुरा गरिसकेपछि मात्र मानिसलाई माथिल्लो तहका आवश्यकता पुरा गर्ने इच्छा र आकांक्षा सृजना हुन्छ (कोइराला, २०६२) ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि पाठ्यक्रमले तोकेको क्रियाकलाप तथा शैक्षिक सुचकहरुलाई क्रमशः अभ्यस्त बनाउदै निचोडमा पुग्नुपर्दछ । अभ्यासले मानिसलाई सिकाइप्रति दत्तचित्त तथा उत्प्रेरित बनाउन मद्दत गर्ने हुदा विद्यार्थी मूल्याङ्कनका क्रममा विद्यार्थीहरुलाई दैनिक रूपमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सरिक गराउदै उदार कक्षोन्नती गर्न सकिन्छ । थर्नडाइक (१९९३) का अनुसार सिकाइ भनेको ठिक व्यवहारलाई आत्मसात् गर्नु तथा बेठिक व्यवहारलाई त्यागदै जानु हो । सिकारुले पनि सिक्ने क्रममा विभिन्न प्रयासहरु गर्दागर्दै र प्रतिक्रियाहरु दिंदादिंदै अचानक सफलता प्राप्त गर्न सक्नु र सहि समाधान वा प्रयासले मात्र स्थायी रूपमा लिई स्थायी तथा प्रभावकारी हुने कुरामा जोड दिएको छ (शर्मा, २०५८) ।

कामदारलाई भै शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई अधिकतम शैक्षिक उपलब्धिहरु हासिल गर्ने ढङ्गले परिचालन गर्नुपर्दछ । बढि राम्रो गर्नेले बढि अंक पाउने तथा छिटो र सहि शैक्षिक सुचक हाँसिल गर्नेले छिटो कक्षा चढ्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, सिकाइ उपलब्धिहरु तथा मूल्याङ्क प्रणालीमा पनि समयानुकूल हुने गरि वैज्ञानिक ढङ्गले परिवर्तन गर्दै लाने प्रयास भएको छ, र गर्दै जानु पनि पर्नेछ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा परम्परागत लिखित परीक्षा का माध्यमले पुरानै तरिकाबाट मात्र सधैं संचालन गरेमा सहि मूल्याङ्कन हुन सक्दैन । यस कारण मूल्याङ्कन प्रणालीमा पनि सुधार गर्दै त्यसबाट प्राप्त नतिजाहरुलाई वैज्ञानिक रुपमा व्यवस्थित गर्दै जानुपर्छ । वैज्ञानिकताका आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाईसंगै अधि बढाउदै उदार कक्षोन्नती गर्नको लागि टेलरको वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्तलाई यस शोधको एक प्रमुख कसी बनाइनेछ । टेलर (१९११) अनुसार कार्यलाई प्रभावकारी रुपमा सम्पन्न गर्न र उत्पादकत्व बढाउन मानिसलाई कुन काम गराउन खोजिएको छ ? कुन कुन काम गर्न दिएमा उनिहरुले राम्रो र किफायति ढङ्गले गर्न सक्छन् भन्ने कुरा सहि ढङ्गले छुट्याउनुपर्छ । दक्ष व्यक्तिलाई काममा लगाउने र अदक्षलाई थप तालिमको व्यवस्था गर्ने गरेमा कार्य प्रणालीको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सकिन्छ । उनको यो सिद्धान्तलाई वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त भनिन्छ (टेलर १९११) ।

उनका अनुसार कामदारलाई काम गर्ने वातावरणमा उपयुक्त सुधार गर्न सकेमा उत्पादकत्व बढ्छ । व्यवस्थापकले राम्रो योजना निर्माण गर्नुपर्छ । तब मात्र कामदारहरुले राम्रो कार्य सम्पादन गर्न सक्छन् । काम गर्ने विधि वैज्ञानिक हुनुपर्छ । कामदार छनौट गर्दा दक्ष र तालिम प्राप्त कामदारको छनौट गर्नु पर्छ । आवश्यकता अनुसार कामदारलाई तालिमको व्यवस्था गरेर कार्य विभाजन गर्नुपर्छ । कामदारलाई कम थकान हुनेगरी उपयुक्त काम गर्ने वातावरण भएमा उत्पादकत्व वृद्धि हुने गरि बढि कार्य गर्न सक्छन् (शर्मा एण्ड शर्मा २०५८) ।

विश्वभर समान सुविधा र स्वतन्त्रताको आवाज गुञ्जीरहे पनि व्यवहारमा त्यसको पालना भइरहेको छैन । शिक्षा स्वतन्त्र, निर्वाध र निष्पक्ष रुपमा हाँसिल गर्न पाउनुपर्ने हो । तर विभिन्न अवरोधले गर्दा शिक्षा आर्जन गर्नबाट मानिसहरु वञ्चित भइरहेको पाईन्छ । प्रत्यक्ष रुपमा सहूलियत दिए जस्तो गरेर अप्रत्यक्ष रुपमा अवरोधहरु खडा भइरहने भएकाले मुलुकले शिक्षा विकासमा जतिसुकै राम्रा कार्यक्रम र नारा ल्याए पनि शैक्षिक गुणस्तर लक्ष्य अनुसार माथि उठन सकेको छैन । विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाले विद्यालयको घेरा छुन सकेका छैनन् । आएका मध्ये पनि हाम्रो शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, मूल्याङ्कन प्रणाली आदिले गर्दा अत्याधिक असफले भएका कारणले

विद्यालय जान छाड्ने प्रवृत्ति अत्याधिक रहयो । जसबाट तह पार गर्ने विद्यार्थी न्यून भयो भने त्यहि न्यून संख्याको शैक्षिक उपलब्धि पनि आधाभन्दा माथि जान सकेन अर्थात पास हुनेले पनि जान्नु पर्ने भन्दा कम वा आधा मात्र जानेको पाइयो । यसै स्थितिको मूल्याङ्कन गर्दै नेपाल सरकारले आधारभुत तहको कक्षा १-३ सम्म निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको माध्यमले उदार कक्षोन्नतीको निति लागु गरेको पाइयो ।

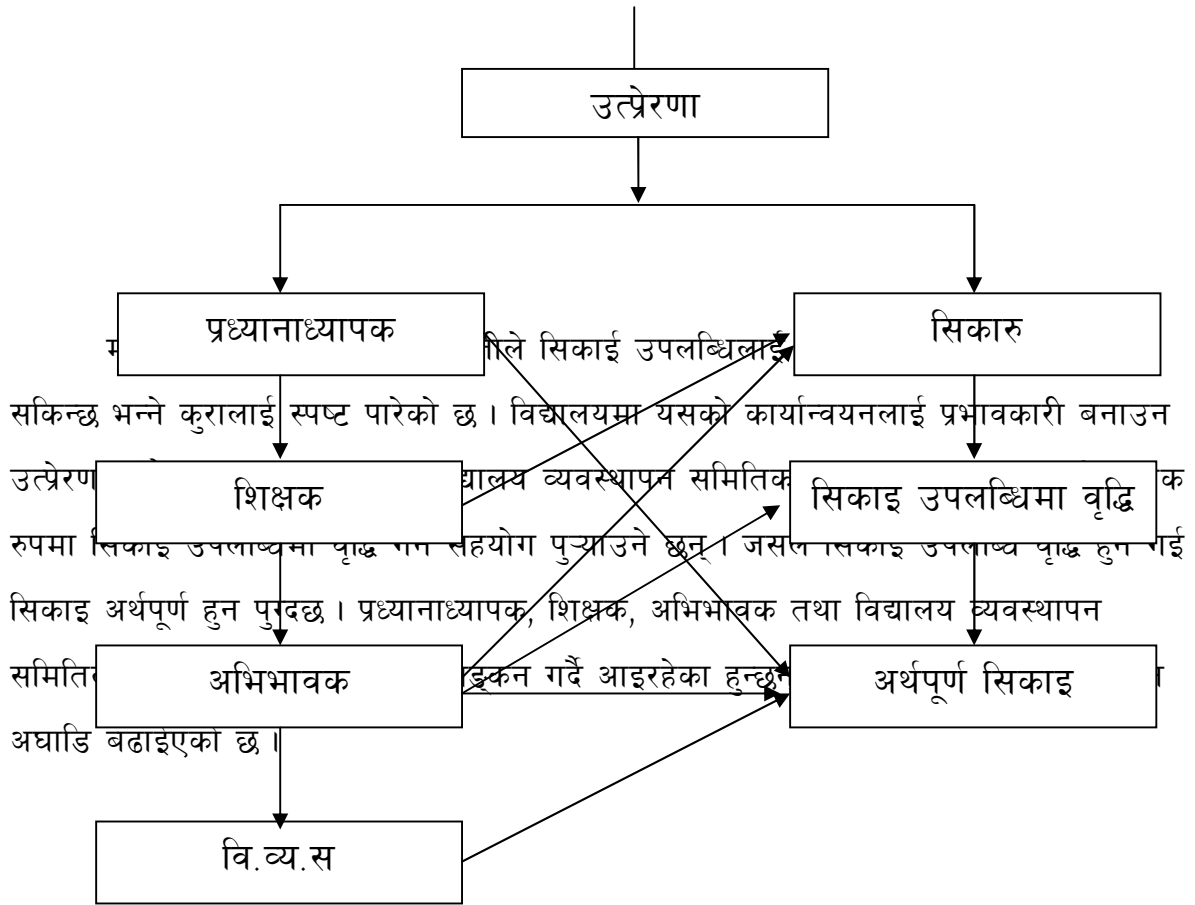
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता

वास्तवमा अध्ययनका लागि छनौट गरिएको “ उदार कक्षोन्नतीले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव ” विषयक शीर्षकलाई माथिका सिद्धान्तहरूले पुर्णरूपमा साथ दिने छन् । वादको रूपमा भित्रिएको उदार शब्दले विना रोकावट भन्ने अर्थ लगाउँछ । त्यस्तै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनले त उदार कक्षोन्नतीको ढोका नै खोलेको छ । त्यस अर्थमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीसँगै उदार कक्षोन्नतीको जन्म भएको हो । विद्यालय शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउन, राम्रा विद्यार्थीलाई थप हौसला प्रदान गर्न, कमजोर विद्यार्थीको स्तर माथि उकास्न, परिक्षको सन्त्रासबाट मुक्ति दिलाउन, कक्षा दोहोर्‍याउने दर कम गराउन, कक्षा छाड्ने दर कम गराउन र शिक्षामा गुणस्तर कायम गराउने उद्देश्य लिएर यसको गहन अध्ययन, मनन र चिन्तनका साथ अनुसन्धान गरिने हुनाले यस अनुसन्धानको शैक्षिक उपादेयता प्रष्ट हुन्छ । यी साहित्य र सिद्धान्तको अध्ययनबाट यस शोधकार्यलाई मार्ग निर्देशन गर्ने, शोधकार्यलाई समुचित आकार दिन मद्दत गर्ने र पुर्व अध्ययनको अन्तरलाई पुरा गर्न मद्दत गर्ने सहयोग पुग्ने छ ।

२.४ अवधारणात्मक ढाँचा

अध्ययनलाई अनुसन्धानकर्ताले कसरी पूर्णता दिने सोच बनाएको छ, सोही कुरालाई चित्रात्मक रूपमा उल्लेख गरिन्छ भने त्यसैलाई अवधारणात्मक ढाँचा भनिन्छ । यसमा विशेषतः अनुसन्धानका लागि छनौट गरिएका विविध चरहरूको सम्बन्धलाई चित्रात्मक रूपमा उल्लेख गरिन्छ, जसले सम्पूर्ण अनुसन्धान प्रक्रियालाई नै निर्देशित गर्दछ । यस ढाँचाले अनुसन्धान कर्ताले आफ्नो अध्ययनलाई कसरी अगाडि बढाउन चाहेको छ र अनुसन्धान प्रक्रियाबाट कस्तो नतिजा अपेक्षा गरेको छ, सो कुरालाई प्रष्ट पार्दछ ।

अवधारणात्मक ढाँचा

परिच्छेद तिन : अध्ययन विधि

वास्तवमा कुनै कार्यलाई अगाडि बढाउन त्यसमा प्रयोग भएको विधि, ढाँचा, जनसंख्या, तथ्याङ्कको आकार छनौट विधि आदि किटान गर्नुपर्ने हुन्छ। यस अनुसन्धानमा अपनाइएका अध्ययन विधि र प्रक्रिया निम्न बमोजिम हुनेछन्।

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा

यस आधारभूत तह कक्षा १-३ मा उदार कक्षोन्नतीले शिक्षण सिकाइमा पारेको प्रभाव कस्तो छ भनी गर्न खोजिएको यो अनुसन्धान सर्वेक्षणबाट प्राप्त सूचनालाई विश्लेषण र विवेचना गरी अध्ययनको निष्कर्ष निकाल्ने प्रयास गरिनेछ। सहायक विधिको रूपमा कक्षोन्नतीको बारेमा वर्णन पनि गर्नुपर्ने भएकाले वर्णनात्मक अध्ययन विधिलाई पनि लिइनेछ, भने विश्लेषणात्मक विधि प्रमुख विधिको रूपमा रहेको छ।

३.२ जनसंख्या

यस अध्ययनका लागि मोरङ जिल्ला सिंहदेवी गा.वि.स. र केराबारी गा.वि.स.का ३/३ विद्यालयहरु, उक्त विद्यालयमा कार्यरत प्र.अ.एवम् शिक्षकहरु अध्ययनरत कक्षा १-३ का केही विद्यार्थी / अभिभावकहरुलाई जनसंख्याको रूपमा लिइनेछ।

३.३ नमुनाको आकार र नमुना छनौट विधि

यस अध्ययनका लागि मोरङ जिल्ला केराबारी स्रोतकेन्द्रको सिंहदेवी गा.वि.स. र केराबारी गा.वि.स.का ३/३ वटा विद्यालय मध्ये प्रा.वि. १, नि.मा.वि. १ र मा.वि १ गरी ३/३ वटा विद्यालयलाई नमुनाको रूपमा छनौट गरी नमुनालाई सानो आकारको बनाइएको छ भने उक्त गा.वि.स. को १ प्रा.वि. १ नि.मा.वि. १ मा वि. का १/१ प्र.अ., २ /२ शिक्षक २/२ जना विद्यार्थी तथा अभिभावक, स्रोतव्यक्ति १ र वि.नि. १ जनालाई छनौट गरिनेछ।

तालिका १ : नमुना विद्यालयको आकार

क्रसं	विद्यालय	प्र.अ.	शिक्षक	विद्यार्थी /अभिभावक	स्रोतव्यक्ति	वि.नि
१	श्री कल्याणकारी मा.वि. सिंहदेवी-९	१	२	२	१	१
२	श्री सरस्वती नि.मा.वि. सिंहदेवी -२	१	२	२		
३	श्री लक्ष्मी प्रा.वि. सिंहदेवी -७	१	२	२		
४	श्री लक्ष्मी मा.वि. केराबारी-९	१	२	२		
५	श्री कुवापानी नि.मा.वि. केराबारी-३	१	२	२		
६	श्री जनजागरण प्रा.वि. केराबारी-५	१	२	२		

३.४. नमुना छनौटको आधार

मोरङ जिल्लामा गर्न खोजिएको यस अध्ययनका लागि भौतिक सुविधा र विपन्न, शिक्षक दरवन्दी कक्षा अनुसार भएका र नभएका, माध्यमिक तह समेत भएका र नभएका, व्यवस्थापन समिति शिक्षा नियमावलि बमोजिम योग्यता पुगेका र नपुगेका, अभिभावकको चेतनास्तर उक्सेका र नउक्सेका पक्षलाई मध्यनजर गरि साथै भौगोलिक सुगमता, जातिय विविधता, आर्थिक मितव्ययिताका साथै विश्वासनिय र वैद्य सुचना प्राप्त गर्न सकिने हुनाले मोरङ जिल्लाको सिंहदेवी र केराबारी गा.वि.स.का ३/३ वटा विद्यालय छनौट गरि तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण गरिनेछ ।

३.५ अनुसन्धानका साधन

मोरङ जिल्ला अन्तरगतका विद्यालयमा “उदार कक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव” विषयमा अनुसन्धान गर्ने सिलसिलामा छनौट गरिएको जनसंख्यालाई प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता, दस्तावेज अध्ययन र लक्षित समुह छलफल जस्ता साधन प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिनेछ । उक्त साधन प्रयोग गरी सही विवरण पत्ता लगाई निष्कर्षमा पुग्न प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतको प्रयोग गरिनेछ ।

३.६ तथ्याङ्कको स्रोत

अनुसन्धान कार्य सहि विवरण र तथ्याङ्क सङ्कलन गरी निष्कर्षमा पुग्नु हो वा निचोड निकाल्नु हो । एकोहोरो गहिरिनु मात्र होइन । त्यस कारण यो अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गर्न प्राथमिक श्रोत र द्वितिय स्रोत दुवै उपयोगमा ल्याइएको छ । प्राथमिक श्रोतमा प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता अवलोकन, छलफल गरिने छ भने द्वितिय स्रोतमा आन्तरिक मूल्याङ्कन, विद्यालय सुधार योजना, तथ्याङ्क फारम, हाजरी कापी, पोर्टफोलियो आदि प्रयोग गरिनेछ ।

३.७ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

यस शोधकार्यलाई पुरा गर्ने क्रममा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा सम्बन्धित सरोकारवालासंग प्रश्नावली भराउने, अन्तरवार्ता लिने, छलफल गराउने लगायतका कार्य गरि विवरण संकलन गरिनेछ । सम्बन्धित विद्यालयमा गई दस्तावेज अध्ययन गर्ने, कागजात प्र.अ.बाट उपलब्ध गराई आवश्यक विवरण संकलन गरि सहि तथ्याङ्क खोजि अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गरिनेछ । तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्रममा प्राथमिक र द्वितिय दुवै स्रोतको उपयोग गरिनेछ ।

३.८. तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रक्रिया

यस अध्ययन अनुसन्धानलाई आवश्यक पर्ने सामग्रीलाई तालिकिकरण, ग्राफ, चार्ट, औषत, प्रतिशत आदिका माध्यमले व्याख्या विश्लेषण गरी तत्पश्चात तथ्याङ्कलाई प्रतिशतमा देखाई तुलनात्मक अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालिने छ । यस अनुसन्धानका क्रममा सकेसम्म स्तरयुक्त र वैध तथ्याङ्क खोजी उपयोग गरिएको छ । जस्का कारणले अनुसन्धानको प्रभावकारी निचोड निस्कन मद्दत पुग्नेछ ।

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

अध्ययनको क्रममा नमुना छनौटमा परेका ३/३ वटा विद्यालयको तथ्याङ्कमा आधारित रहेर प्राप्त सुचना, तथ्य, तथ्याङ्कहरुलाई गुणात्मक तथा परिणात्मक शैलीमा विश्लेषण गरिएको छ। पूर्वी नेपालको मोरङ जिल्लाको केरावारी स्रोतकेन्द्रको २ वटा गां वि. स. मध्ये सिंहदेवि गा.वि.स. भित्रका ३ वटा सामुदायिक विद्यालयहरु तथा केरावारी गा.वि.स. ३ सामुदायिक विद्यालयहरु छन्। उक्त ६ वटा विद्यालयहरुबाट प्राप्त भएका तथ्याङ्कहरुलाई प्रस्तावना उल्लेख गरिएका उद्देश्य अनुसार विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकहरुमा विभाजन गरी निम्नानुसार व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ।

४.१ उदार कक्षोन्नतीको कार्यान्वयन

वास्तवमा बालकलाई शिक्षा दिनुको तात्पर्य पाठ्यक्रममा तोकिएका सिकाई उपलब्धि हाँसिल गराउनु हो। शिक्षकको काम ती सिकाई उपलब्धि पुरा गराउ लाग्नु हो। जसको लागि सिकाई उपलब्धि हाँसिल गर्न बाँकि रहेका विषयबस्तुहरु निरन्तर मूल्याङ्कन विधिको प्रयोगबाट मात्र सम्भव छ। निरन्तर मूल्याङ्कन माध्यमबाट माथिल्लो कक्षामा गैसके पश्चात पनि तल्लो तहका सिकाइ उपलब्धि पुरा नभएसम्म तिनै सिकाई उपलब्धिमा केन्द्रित गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैले एक तहका सिकाई उपलब्धि पुरा नभएसम्म अर्को तहमा नलगिने भएकाले उदार कक्षोन्नती प्रणालीलाई उपयुक्त मानी परिमार्जित पाठ्यक्र २०५७ ले निरन्तर मुल्याङ्कन प्रणालीको आधारमा वि.सं. २०६३ सालबाट क्रमशः कक्षा १ बाट सुरु गरी २०६७ साल सम्ममा कक्षा ७ सम्म लागु गरेको हो।

कायक्रमलाई अगाडि बढाउन उदार कक्षोन्नतीका सुचकहरु सिकाई उपलब्धि स्तर, विद्यार्थी हाजिरी प्रतिशत, दोहोर्न्याउने विद्यार्थी सङ्ख्या, विचमा कक्षा छाड्ने सङ्ख्याहरुको आधारमा उदार कक्षोन्नती लाई प्रयोमा ल्याइएको छ। पाठ्यक्रमले उदार कक्षोन्नती गर्न विद्यार्थीको कक्षा कार्या गृहकार्य, चालचलन, परियोजना कार्य, प्रगती अभिलेख, लिखित परिक्षा समेतका आधारलाई प्रयोग गर्नुपर्ने निर्देशन गरेको छ। जसअनुसार विद्यालय तहमा उदार कक्षोन्नती कार्यान्वयनको अवस्थालाई यहाँ निम्नअनुसारका उपशीर्षकहरुबाट विश्लेषण गरिएको छ।

४.१.१ निरन्तर मुल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग

पाठ्यक्रमको निरन्तर मुल्याङ्कन प्रणालीका आधारहरु कक्षा कार्य, गृहकार्य, परियोजना कार्य, व्यवहार परिवर्तन, हाजिरि, सिर्जनात्मक कार्य ताकेको छ। पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको

सिकाई उपलब्धिहरु पुरा भए/ नभएको मूल्याङ्कन प्रणाली अन्तर्गत निरन्तर मूल्याङ्कनका आधारहरु उसरी प्रयोग गरेको पाईयो ।

तालिका २ : पाठ्यक्रमले तोकेको मापदण्ड प्रयोगको अवस्था

क्र. स.	आधार वा मापदण्ड	प्रयोग गर्ने शिक्षक संख्या		प्रयोग गर्ने शिक्षक संख्या	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	कक्षा कार्य/ गृहकार्य	८	६६.६६	४	३३.३३
२	परियोजना कार्य	६	५०	६	५०
३	व्यवहार परिवर्तन	४	३३.३३	८	६६.६६
४	सिजनात्मक कार्य	८	६६.६६	४	३३.३३
५	हाजिरी	१२	१००	-	-

स्रोत :स्थलगत अध्ययन, २०७३

तालिका दुइका अनुसार निरन्तर मूल्याङ्कनमा कक्षा कार्य गृहकार्यलाई प्रयोग गर्ने शिक्षक ८ जना (६६.६६ %) पाइयो भने नगर्ने शिक्षक ४ जना (३३.३३ %) रहेको देखियो । परियोजना कार्य ६ जना (५० %) गर्ने र ६ जना (५०%) नगर्ने, व्यवहार परिवर्तन भए नभएको अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्ने शिक्षक ४ जना (३३.३३%) र ८ जना (६६.६६) नगर्ने, सिर्जनात्मक कार्यका आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने शिक्षक ८ जना (६६.६६%) र ४ जना (३३.३३%) नगर्ने र हाजिरी नियमित रुपमा गरिएको भएतापनी मूल्याङ्कनको आधार बनाउने शिक्षक १२ जना (१००%) भएको पाइयो ।

उपयुक्त तालिकालाई हेर्दा पाठ्यक्रमले तोकेको मापदण्ड सबै शिक्षकले प्रयोग गरेको देखिदैन, यस अवस्थामा प्र.अ. लाई मापदण्ड प्रयोगमा नल्याउनुको कारण सोध्दा व्यवहारिक प्रयोग गर्ने सिपको अभाव र तालिम प्रभावकारी नभएकोले यस्तो भएको उल्लेख गर्दछन् ।

४.१.२ उदार कक्षोन्नतीका लागि कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग

परिमार्जित पाठ्यक्र २०५७ ले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा प्रयोग गरिएका ५ वटा मापदण्डका आधारमा विद्यार्थीको मुल्याङ्कन गर्ने र जसको आधारबाट उक्त विद्यार्थीलाई पाठगत सिकाई उपलब्धि प्राप्त गरेको आधारबाट उत्तम, मध्यम र न्युन विद्यार्थीलाई क्रमशः (३), (२), (१) वटा रेजा प्रदान गरेर मुल्यङ्कनको रेकर्ड राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस्तो रेकर्डका लागि प्रत्येक

विद्यार्थीका लागि १/१ वटा व्यक्तिगत खडा गर्नुपर्ने हुन्छ, त्यसलाई कार्यसञ्चयिका भनिन्छ । यहि कार्यसञ्चयिकाको आधारमा उदार कक्षोन्नती गर्न सकिन्छ । अध्ययन क्षेत्रका उदार कक्षोन्नतीको लागि कार्यसञ्चयिका प्रयोगको अवस्था निम्नानुसार पाइएको छ ।

तालिका ३ : मूल्याङ्कनमा कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग

क्र. स.	कार्यासञ्चयिका	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	प्रयोग गर्ने शिक्षक	४	३३.३३
२	प्रयोग गर्ने शिक्षक	८	६६.६६
	जम्मा	१२	१००

स्रोत: स्तलगत अध्ययन, २०७३

तालिका तीनको आधारमा विश्लेषण गर्दा सबै शिक्षकले मूल्याङ्कन प्रक्रिया कार्यसञ्चयिका प्रयोग गरेको देखिदैन । अध्ययन स्थलको १२ जना शिक्षकहरू मध्ये ४ जना (३३.३३ %) ले कार्यसञ्चयिका प्रयोग गरेको र ८ जना (६६.६६%) ले प्रयोग नगरेको पाइयो । सञ्चयिका निर्माण गरेको अवस्था भेटिएन ।

४.१.३ कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि

उदार कक्षोन्नती गर्न विद्यार्थीहरूको विषयगत उपलब्धिका तथ्याङ्कहरूलाई पनि मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । विषयगत रूपमा कुन विषयमा बढि उपलब्धि भएको छ र कुनमा कमजोर छ, रुचीको विषय के हो ? कुन विषयबस्तुलाई बढि जोड दिनुपर्ने हो भन्ने कुरा छुट्याउन र सो अनुसार शिक्षकले अधि बढ्न सहयोग पुग्छ । यहाँ विगत तिन वर्षको नमुना विद्यालयको वार्षिक मार्कलेजरमा आधारित कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धिलाई तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका ४ :कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि

विषय	२०७०			२०७१			२०७२		
	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३
नेपाली	४५	५४	४४.६	४८	५३	६७.८	५६.६	४२.९	६६.७
अग्रेजी	३९.५	४१.८	४३.५	३८.९	४२	४४.५	४०	४३.५	४८
गणित	४१.५	४५	४२	४२.५	४३	४५.६	४३	५०	४९
विज्ञान	४९	४४.५	५२.८	५१.५	५६	५४.६	४९	५५.५	५६.७
सामाजिक	५४	५१९	६०.५	४४.५	५६.८	५९.३	५५.६	६०.५	६२
जम्मा	२२९	२३७	२४३	२२५	२५०	२७१	२४४	६०.५	२८३
औषत	४५.८	४७.४	४८.६	४७.०	५०.१	५४.३	४८.८	५२.४	५६.७

स्रोत : विद्यालय मार्कलेजर, २०७०, २०७१, २०७२

तालिका तेह्रवाट विश्लेषण गर्दा विषयगत सिकाई उपलब्धिमा कक्षा बढ्दै जाँदा सिकाई उपलब्धि बढ्दै गएको देखिन्छ । विषयगत रूपमा सबैभन्दा बढि सिकाई उपलब्धि नेपाली विषयमा रहेको देखिन्छ । दोस्रोमा सामाजिक, तेस्रोमा विज्ञान, चौथोमा अग्रेजी र सबैभन्दा कम सिकाई उपलब्धि गणित विषयमा रहेको देखिन्छ । कक्षा १,२,३ मा प्राय सिकाई उपलब्धि तल माथि तल माथि भएको देखिन्छ । यो अवस्था प्राय सबै २०७०, २०७१ र २०७२ सालमा नै देखिन्छ । यसरी उदार कक्षोन्नती लागु भएका विद्यालयहरुमा सिकाई उपलब्धि प्राय ५० % बाट पनि ओरालो लाग्नु सङ्ख्यात्मक रूपमा कक्षा बढ्ने तर गुणात्मकता स्थितिले यो नितिलाई लक्ष्यमा पुग्न बाधा पुग्ने देखिन्छ । उदार कक्षोन्नतीले सिकाई उपलब्धीमा सकारात्मक प्रभाव पारेको देखिदैन । निरन्तर मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नती लागु हुँदा भन सिकाई उपलब्धि स्तर कमजोर देखिएकाले बैलैमा प्रभावकारी अनुगमन र नीती कार्यान्वयनमा प्रभावकारीता नल्याए काम नलाग्ने गुणस्तरहिन जनशक्ति उत्पादन हुनमा दुईमत छैन । तालिकाको अंक विश्लेषण गर्दा उदार कक्षोन्नती मात्र भएको, गुणस्तर भने खस्कदै गएको पुष्टि हुन आँउछ ।

स्किनर (१९३०) अनुसार सिकारुलाई तय गरेको सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्न सिकारु सिक्न तत्पर हुनुपर्दछ । सिकारु सिक्न तत्पर छ र निरन्तर अभ्यास छ भने सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ । मूल्याङ्कन एक पटकमा नगरेर विद्यार्थीले सिकाईमा देखाउने प्रतिक्रियाको आधारमा हरेक क्रियाकलापको निरन्तर मूल्याङ्कन गर्दै जानुपर्छ भनिएको छ । तर यहाँको वर्तमा शिक्षण प्रक्रियाले विद्यार्थीलाई उत्प्रेरित गर्न सकेको देखिदैन । कक्षा दोहोर्‍याउनु भनेको त्यस कक्षाका सिकाई

उपलब्धि प्राप्त नभई पुनः सोहि कक्षाका सिक्नुपर्ने कुराहरु बाँकी रहेको भन्ने बुझिन्छ । यहाँ उत्प्रेरणाको अभाव देखिन्छ, फलामाई पनि तोकेको अवस्थामा पिटेमा मात्र सहि आकारमा परिवर्तन गर्न सकिन्छ । त्यसैले सिक्न तत्पर भए पछिमात्र सिकाई हुने भएकाले सिक्ने तत्परताको कमीको कारणले सिकाई उपलब्धि प्राप्त नहुने र कक्षा दोहोर्‍याउनु पर्ने बाध्यता भएको देखिन्छ ।

उदार कक्षोन्नतीलाई प्रयोग गरी उतिर्ण दर बढाउनु पर्ने, उतिर्ण दर बढाएमा कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउने दरहरुलाई घटाउन सकिन्छ, भन्ने मान्यता राखिएकोमा नमुना विद्यालयका विद्यार्थीहरुले निर्धारित सिकाई उपलब्धि प्राप्त नगरेकोले उतिर्ण दर पनि केहि कमजोर देखिन्छ । कक्षामा सिकाई हुन बाँकि रहेका विषयवस्तु माथिल्लो कक्षामा थप समय उपलब्ध गराई सिकाउदै लैजान सकिने प्रावधान प्रयोग गरी उतिर्ण गरेमा बालकमा उत्प्रेरण जाग्ने र उ सिक्न उत्प्रेरित हुदै जाने हुन्छ । यसबाट कक्षा दोहोर्‍याउने र छाड्ने समस्यालाई समाधान गर्न सकिन्छ, भन्ने मर्मलाई नमूना विद्यालयका शिक्षकले बुझनु पर्ने देखिन्छ ।

थर्नडाइक (१९९३) का अनुसार सिकाइ भनेको ठीक व्यवहारलाई आत्मसात गर्नु तथा बेठिक व्यवहारलाई त्याग्दै जानु हो । यस अध्ययनमा पनि बालबालिकालाई बालमैत्री वातावरणमा शिक्षण गर्दै जानुपर्दछ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि पाठ्यक्रमले तोकेको क्रियाकलाप तथा शैक्षिक सुचकहरुलाई क्रमशः अभ्यस्त बनाउदै निचोडमा पुगनु पर्दछ । यस अध्ययनमा पनि नमूना विद्यालयमा बालमैत्री कार्यक्रम अनुसार विभिन्न सुचकरु निर्धारण गरी लागु गरिएकोमा केहि सुचकहरुमा सुधार नआएको देखिदैन । सिकाईका लागि उचित वातावरण हुँदाहँदै पनि उतिर्ण दर शतप्रतिशत नभएको, कक्षा दोहोर्‍याउने दर नघटने र कक्षा छाड्ने दर पनि कायम रहेकोले शिक्षकहरुलाई उदार कक्षोन्नती नीतिको मापदण्ड र प्रयोगको असरबारे ज्ञान नभएको देखिन्छ । बालबालिकालाई प्रेरण र उत्सुकतापुर्ण वातावरणमा शिक्षण गर्दै सिकाईमा प्रभावकारीता ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

शर्मा, (२०६६) का अनुसार उदार कक्षोन्नती नीतिले सबैलाई उन्साहित त गर्छ, नै तर सावधानीपूर्वक निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई अपनाई कक्षामा हुने शिक्षण सिकाईलाई प्रभावकारी बनाउन नसकेमा र नपढि पनि पास भइन्छ । भनेर नकरात्मक रुपमा लिइयो भने भावी पिँढिले आधारभुत कुरा नसिकेर जग कमजोर भएको घर जस्तै अवस्थामा पुग्न सक्छ । यस अध्ययनमा पनि बालकलाई उदार कक्षोन्नती गर्दै जाँदा विषयगत सिकाई उपलब्धि पुरा नभएर विद्यार्थीको अवस्था दिनानुदिन कमजोर हुदै गएको देखिन्छ । प्रत्येक वर्षको सिकाई उपलब्धि तल खस्केको वा माथी नसकेको अवस्था देखिन्छ ।

उदार कक्षोन्नती र निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियाले विद्यार्थीहरूको मनोविज्ञानलाई असर नपर्ने पठनपाठनलाई कक्षामा सिकाइको वातावरण सिर्जना गरी प्रत्येक विद्यार्थीहरूको सिकाई उपलब्धि निरन्तर रूपमा वृद्धि गर्दै प्रतिभा प्रष्फुटन हुने अवसर सिर्जना गर्नुदछ, तर यस अध्ययमा शिक्षहरू उदार कक्षोन्नती गर्छन्, केहिलाई अनुतिर्ण पनि गर्छन् । निरन्तर मूल्याङ्कन भन्दा पनि पुरानै परिक्षा प्रणालीलाई आधार बनाएर यो कार्यक्रलाई अगाडी बढाएका पनि छन् । कक्षोन्नती नीतिको प्रयोग गरिएको तर मापदण्ड र प्रक्रियाहरूको प्रयोग नगरी पुरानै मूल्याङ्कनको साधन परिक्षालाई आधार मानी कक्षोन्नती गरिएको उपर्युक्त सबै कुरालाई हृदयङ्गम गरी संचार व्यवस्था र अनुगमन प्रणालीलाई बढी क्रियाशिल बनाई यस नीतिले अपेक्षा गरेको लक्ष्य हासिल गराउन सबै पक्षको आ-आफना सहयोग हुनुपर्ने देखिन्छ। नत्र उदार कक्षोन्नती नीतिले सिकाई उपलब्धि नकारात्मक प्रभाव पार्ने निश्चित छ ।

४.१.४ विद्यार्थीको श्रेणी विभाजन र कक्षोन्नतीको अवस्था

हालको नयाँ पाठ्यक्रम २०६३ का अनुसार उदार कक्षोन्नतीका ५ वटा मापदण्डहरूमा अतिउत्तम, उत्तम र सामान्य वर्गमा छुट्याइन्छ । अतिउत्तम, उत्तम र सामान्य वर्गलाई क्रमशः तिन, दुई र एक रेजाले मूल्याङ्कन फारममा चिनो लगाइन्छ । जसबाट सुत्र प्रयोग गरी प्रतिशत निकालिन्छ । उक्त प्रतिशतका आधारमा ७०% भन्दा बढी अंक ल्याउने “क” श्रेणी, ४०-६९ प्रतिशतको बिचमा अंक प्राप्त गर्नेलाई “ख” श्रेणी र ४०% भन्दा कम अंक ल्याउनेलाई “ग” श्रेणीमा राखिन्छ । उक्त श्रेणी विभाजन गर्ने काम त्रैमासिक रूपमा गणना गरी अभिलेख राखिन्छ । त्यसलाई वार्षिक रूपमा विभाजन गणना गरि विद्यार्थीको श्रेणी छुट्याइन्छ । सबै श्रेणीका विद्यार्थीलाई माथिल्लो कक्षामा अनिवार्य कक्षोन्नती गरिन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका शिक्षकहरूले श्रेणी विभाजन निम्नानुसार रहेको पाईयो :

तालिका ५ : विद्यार्थीको श्रेणी विभाजनको तरिका

क्र.स.	श्रेणी विभाजनाको तरिका	प्रयोग गर्ने शिक्षक	प्रतिशत
१	श्रेणी विभाजनको तरिका	८	६६.६६
२	पाठ्यक्रमले तोकेको बमोजिम	२	१६.६६
३	पुरानो पद्धतिबाट	२	१६.६६

स्रोत :स्थलगत अध्ययन, २०७३

विद्यार्थीको श्रेणी विभाजनको सम्बन्धमा नमुना विद्यालयकाम शिक्षहरुमध्ये ८ जना (६६.६६) प्रतिशतले पाठ्यक्रमले तोके बमोजि श्रेणी विभाजन गरेको पाइयो । तर २ जनाले पाईयो । श्रेणी विभाजन गरी तिनवटै श्रेणीका बालबालिकालाई माथिल्लो कक्षामा कक्षोन्नती गर्दा जान्ने र नजान्ने दुवै श्रेणीका बालबालिकालाई एकै ठाँउमा राखेर शिक्षण गर्न गाह्रो हुने ४ जना शिक्षकको राय छ । ८ जना शिक्षहरु भने पाठ्यक्रमले तोके अनुसार श्रेणी विभाजन गरी माथिल्लो कक्षामा पुगेपछि श्रेणी अनुसार समुह विभाजन गरी अध्यापन गराउन सजिलो हुने राय व्यक्त गर्छन् । श्रेणी विभाजन गरी उदार कक्षोन्नती कार्यका लागि व्यवहारिक रुपमा प्रभावकारी तालिमको आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।

४.१.५ उदार कक्षोन्नतीका आधार मापदण्डको प्रयोग

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीका ५ वटा मापनको आधारमा र पाठगत रुपमा निर्दिष्ट सिकाई उपलब्धिहरु पुरा भए नभएको हेरिन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको फारम प्रयोग गर्दै प्रत्येक पाठबाट प्राप्त विद्यार्थीको उपलब्धिलाई लिखित मौखिक परिक्षा समेतको प्रगतिलाई कार्यासञ्चयिकामा अधावधिक गरिन्छ । यहाँ अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका शिक्षहरुले पाठ्यक्रमले तोकेको कार्यासञ्चयिकामा समेटिने पक्षहरुको प्रयोगको अवस्था र कक्षा उकास्ने मापदण्ड प्रयोगको अवस्थालाई बनाई विश्लेषण गरिएको छ ।

क) कार्यासञ्चयिकामा समेट्ने पक्षहरुको प्रयोगको अवस्था

प्राथमिक पाठ्यक्रम, २०५७ ले कार्यासञ्चयिकामा विषयगत उपलब्धि, हाजिरी, विद्यार्थीको सामाजिक, आर्थिक, पारिवारिक विवरण, अभिभावकका, सुभावहरु, परियोजना, कार्य, गृहकार्य/ कक्षा कार्य, व्यवहार परिवर्तन, अतिरिक्त क्रियाकलाप, सिर्जनात्मक कार्यजस्ता पक्षहरु समेटिनु पर्ने उल्लेख छ । नमुना विद्यालयका शिक्षहरुले उपर्युक्त पक्षहरुको प्रयोगको अवस्थालाई निम्न तालिकामा उल्लेख गरिएको छ :

तालिका ६ : कार्यसञ्चयिकामा समेटिनु पर्ने पक्षहरुको प्रयोग

क्र. स.	समेट्नु पर्ने पक्षहरु	प्रयोग गर्ने शिक्षक		प्रयोग नगर्ने शिक्षक	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	विषयगत उपलब्धि	६	५०	६	५०
२	विद्यार्थीको सम्पूर्ण विवरण	४	३३.३३	८	६६.६६
३	विद्यार्थी हाजिरी	१०	८३.३३	२	१६.६६
४	गृहकार्य/कक्षाकार्य	१२	१००	-	-
५	कक्षासभागिता/परियोजना कार्य	६	५०	६	५०
६	व्यवहार परिवर्तन	२	१६.६६	१०	८३.३३
७	सिर्जनात्मक कार्य	६	५०	६	५०
८	अतिरिक्त क्रियाकलाप	८	६६.६६	४	३३.३३
९	अभिभावकबाट लिएका सुझाव	२	१६.६६	१०	८३.३३

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७३

कार्यासञ्चयिका तयार गर्दा पाठ्यक्रममा उल्लेख भएका सबै पक्षलाई समेटेको पाइएन । केहि मात्रामा शिक्षकको प्रयासबाट मात्र पाठ्यक्रमले सिफारिस गरेका कुराहरु समेटेर सञ्चयिका मिर्माण सम्भाव छैन । यसमा विद्यालय प्रशासन व्यवस्थापन समिति, स्रोतकेन्द्र लगायत शिक्षकहरुको सामुहिक प्रयासको आवश्यकता पर्छ । माथिको तालिकामा विषयगत उपलब्धि, विद्यार्थी हाजिरी, कक्षा कार्य/गृहकार्य, कक्षा सहभागिता/परियोजना कार्य, सिर्जनात्मक कार्य र अतिरिक्त क्रियाकलाप जस्ता धेरै पक्षहरुलाई शिक्षकहरुले कार्यसञ्चयिकामा समेटेको देखिन्छ । तर विद्यार्थीको सामाजिक आर्थिक विवरण, परियोजना कार्य, व्यवहार परिवर्तन, अभिभावकका सुझाव जस्ता पक्षहरु केहि शिक्षकको कार्यसञ्चयिकामा नसमेटिएको र अनुमानको भरमा उदार कक्षोन्नती विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

ख) कक्षा उकास्ने मापदण्ड प्रयोगको अवस्था

उदार कक्षोन्नती गर्न पाठ्यक्रमले माथिल्लो कक्षामा उमेर पुगेको हुनुपर्ने, सत्तरी प्रतिशत हाजिर भएको हुनुपर्ने र विशिष्ट क्षमता देखाउने विद्यार्थीलाई माथिल्लो कक्षामा चढाउन सकिने मापदण्ड तोकेको छ । यहाँ नमुना विद्यालयका शिक्षकहरूले कक्षा उकास्ने मापदण्डहरूलाई निम्नानुसार प्रयोग गरेको पाइयो ।

तालिका ७ : कक्षा उकास्ने मापदण्डको प्रयोग

क्र. स.	मापदण्डहरू	प्रयोग गर्ने शिक्षक		प्रयोग नगर्ने शिक्षक	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	माथिल्लो कक्षामा जाने उमेर पुगेको हुनुपर्ने	१२	१००	-	-
२	सत्तरी प्रतिशत हाजिर भएको हुनुपर्ने	४	३३.३३	८	६६.६६
३	विशिष्ट क्षमता देखाउने विद्यार्थीलाई कक्षा उकास्ने	-	-	१२	१००
४	ज्यादै कम उपब्धि भएका विद्यार्थीलाई अभिभावकको परामर्शमा कक्षा दोहोर्‍याउने	-	-	१२	१००
५	सत्रको अन्तमा उकास्न नहुने	१२	१००	-	-

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७३

शिक्षकहरूले उदार कक्षोन्नती गर्दा यसका मापदण्डहरूलाई खासै वास्ता गरेको पाएन । उदार कक्षोन्नती सरकारको निति हो । सबैलाई खुर्खुरु कक्षा चढाउनुपर्छ भन्ने धारणा अधिकांशमा पाइयो । माथि तालिका ७ मा भएको तथ्याङ्कले त्यहि कुरालाई संकेत गर्दछ ।

उदार कक्षोन्नती कार्यान्वयनको अवस्थालाई अध्ययन गर्दा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ मा उल्लेख भए बमोजिम मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थी सिकाईसंग आवद्ध हुने गरी विकसित गर्ने, मूल्याङ्कनलाई विद्यालयमा आधारित हुने गरी व्यवस्थित गर्ने, विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाउने व्यवस्था छ । त्यसैगरी त्रैमासिक परिक्षाहरू सबै निर्माणात्मक हुने र विद्यार्थीका शैक्षिक उपलब्धिका अतिरिक्त विद्यार्थीका विशिष्ट व्यवहार, सीप, प्रवृत्ति जस्ता गुणात्मक पक्षको

मूल्याङ्कनमा जोड दिने भनिएको छ। यस अध्ययमा शिक्षक जिम्मेवार भएर अगि बढेको देखिदैन । कतिपय शिक्षकलाई उदार कक्षोन्नतीको मर्म नीति हो, कक्षामा भएका सबैलाई खुर्खरु कक्षा उकास्दै लानुपर्द भन्ने धारणा अधिकांश शिक्षकहरूमा रहेको पाइयो ।

अत्यन्तै कमजोर विद्यार्थीलाई अभिभावकको परामर्शमा कक्षा दोन्योयाउन पनि सकिने आठ्यक्रमको मर्मलाई बेवास्ता गरिएको र माथिल्लो कक्षामा पुगेपछि कार्यासञ्चयिका अध्ययन गरी थप समय उपलब्ध गराई विद्यार्थीलाई जिम्मेवारी मूल्याङ्कन राष्ट्रको शैक्षिक गुणस्तरियता मूल्याङ्कन गर्ने योजनामा समेत प्रभाव पर्ने देखिन्छ ।

मानिसका आवश्यकताहरू क्रमवद्ध रूपमा एक पछि अर्को न्युनतमबाट उच्चतम तर्फ अगाडि बढ्दै जान्छन् । त्यसै गरी शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप पनि सरलबाट जटिलको क्रममा एकपछि अर्को पुरा गराउदै अगाडि बढेमा प्रभावकारी र स्थायी हुन्छ । उदार कक्षोन्नती नीतिमा पनि एक पछि अर्को उपलब्धि पुरा गरेपछि मात्र कक्षा चढाउने व्यवस्था गरिएको छ । आधारभुत सिकाई उपलब्धि प्राप्त नगरी अर्को सिकाई उपलब्धि प्राप्त गर्न सिकाई सक्षम हुदैनन्, सिकाई सरलबाट जटिलतिर क्रमशः बढाउदै आवश्यकता श्रेणी भन्ने अगाडी बढाउनुपर्नेमा त्यसो नभएकोले व्यावहारिक र प्रभावकारी तालिमका साथै प्रत्यक्ष अनुगमनमा साथ यस नीतिलाई बढाउनुपर्ने देखिन्छ।

स्किनरका, योजनावद्ध शिक्षण अनुसार सिकारुलाई तय गरिएका उपलब्धिहरूमा अभ्यस्त गराईसकेपछि मात्र अर्को शैक्षिक उपलब्धिति अगाडी बढाउनुपर्ने तथा विद्यार्थीहरूका लागि तय गरीएका उपलब्धिहरू क्रमशः हासिल नभएसम्म सिकारुलाई पटक पटक शिक्षले अभ्यस्त गराउनुपर्ने भनिएको छ । तर यहाँ एउटा शैक्षिक उपलब्धि प्राप्त होस या नहोस उसलाई आधारभुत सिकाई उपलब्धिको अभावमा विद्यार्थीलाई तहा पार गराउदै लाने र विद्यार्थीलाई कुहिराको काग जस्तो स्थिति रहेको पाइयो । यस शैलिले शिक्षामा राष्ट्रिय र विषयगत उद्देश्य पुरा हुन सक्दैन ।

४.२ उदार कक्षोन्नती र सिकाई उपलब्धि

विद्यार्थीलाई शिक्षा दिनुको अर्थ पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाई उपलब्धि हाँसिल गराउनु हो । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको उद्देश्य विद्यार्थीहरूमा प्रभावकारी रूपमा शिक्षण गरेर पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाई उपलब्धि पुरा गराउने हो । पठनपाठनसँगै निरन्तर रूपमा गरिने मूल्याङ्कन निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन भनिन्छ । विद्यार्थीको कठिनाई स्तर बुझेर सो अनुरूप शिक्षण गरेमा पाठ्यक्रमले तोकेको सिकाई उपलब्धि आर्जन गराउन सकिन्छ । यसै आधारमा आधारित विद्यार्थीलाई सिक्ने कुरा सिकाएर फेल नगराई कक्षा चढाउनु उदार कक्षोन्नती हो ।

४.२.१ कक्षा १-३ को विद्यार्थी विवरण

यस अध्ययन क्षेत्रभित्रका दुई गा. वि. स. का जम्मा ६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये नमुना छनौटमा परेका ३/३ वटा विद्यालयको २०७३ सालको विद्यार्थी संख्या निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका ८ : कक्षा १-३ को विद्यार्थी विवरण

क्र. स.	विद्यालयको नाम	छात्रा	छात्र	जम्मा
१	श्री कल्याणकारी मा.वि. सिंहदेवी-९	६२	५२	११४
२	श्री सरस्वती नि.मा.वि. सिंहदेवी -२	४६	३६	८२
३	श्री लक्ष्मी प्रा.वि. सिंहदेवी -७	३७	२९	६६
४	श्री लक्ष्मी मा.वि. केराबारी-९	१०७	१०५	२१२
५	श्री कुवापानी नि.मा.वि. केराबारी-३	७७	६८	१४४
६	श्री जनजागरण प्रा.वि. केराबारी-५	४२	३४	७६
	जम्मा	३७०	३२४	६९४

स्रोत : विद्यालय तथ्याङ्क फारम, २०७३

माथीको तालिकामा नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरूमध्ये कक्षा १-३ सम्मको विवरणमा सबैभन्दा बढी विद्यार्थी भएको विद्यालय श्री लक्ष्मी मा.वि. केराबारी-९ हो भने दोस्रोमा श्री कुवापानी नि.मा.वि. केराबारी-३ र तेस्रोमा श्री कल्याणकारी मा.वि. सिंहदेवी-९ पर्दछन् । जम्मा विद्यार्थी संख्या मध्ये ४६ जना छात्रारुको संख्या बढी छ ।

४.२.२ कक्षा दोहोर्‍याउने दर

कक्षा दोहोर्‍याउने संख्या बढी हुनु भनेको शैक्षिक क्षति हुनु हो । त्यसमा शिक्षकहरूको मेहनत, समय र सरकारी लगानी खेर जान्छ । यस्तो क्षति कम गर्न कक्षा दोहोर्‍याउने संख्या कम गर्दै उदार कक्षोन्नती नीति लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ । नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको विगत तिन वर्षको उहि कक्षा दोहोर्‍याउने संख्या तलको तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका ९ : कक्षा दोहोर्‍याउने दर

क्र. स.	शैक्षिक सत्र	विद्यार्थी भर्ना			कक्षा दोहोर्‍याउने संख्या			
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	प्रतिशत
१	२०७०	२९८	२७४	५७२	२१	२३	४४	७.६९
२	२०७१	२७८	२६३	५४१	१७	१९	३६	६.६५

३	२०७२	२५९	२५९	५४६	२०	१९	३९	७.१४
---	------	-----	-----	-----	----	----	----	------

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३

माथिको तालिकाको विश्लेषणले के देखाउँछ भने २०७० बाट २०७२ सम्म आउँदा दोहोर्जाउने दर घट्दो क्रममा मात्र नभई बरु घट्ने बढ्ने क्रममा देखिन्छ। यसले सिकाई उपलब्धि प्राप्तमा कमजोरीपन देखिनुका साथै उदार कक्षोन्नतीमा सबै विद्यार्थी सामेल नभएको देखियो।

४.२.३ कक्षा छाड्ने दर

नमुना विद्यालयको विगत तिन वर्षको कक्षा छाड्ने दरलाई निम्न तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका १० : कक्षा छाड्ने दर

क्र. स	शैक्षिक सत्र	विद्यार्थी संख्या			कक्षा छाड्ने			प्रतिशत
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	
१	२०७०	२९८	२७४	५७२	१९	२२	४१	७.१६
२	२०७१	२७८	२६३	५४१	२१	१९	४०	७.३९
३	२०७२	२५९	२५९	५४६	१७	२२	३९	७.१४

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३

तालिका दश अनुसार २०७० सालमा नमुना विद्यालयमा भर्ना भएका कुल ५७२ जना विद्यार्थी मध्ये छात्रा १९ र छात्र २२ गरी ४१जनाले, २०७१ मा छात्रा २१ र छात्र १९ गरी ४० जनाले र २०७२ सालमा छात्रा १७ र छात्र २२ गरी ३९ जनाले कक्षा छोडेको पाईयो यसलाई हेर्दा उदार कक्षोन्नतीको कारण कक्षा छाड्ने दर कम हुनु पर्नेमा नभएको पाइयो।

उदार कक्षोन्नती कार्यक्रम भनेको प्रामिक शिक्षाको गुणात्मक विकास गराउने कक्षा दोहोर्जाउने विद्यार्थी संख्या कम गराउने र विचैमा विद्यालय छाड्ने संख्या कम गराउने हो। काक्षा दोहोर्जाउपर्ने कारणले उमेर बढीहुदा पछिल्ल पुस्ताका विद्यार्थीसंग बसी अध्ययन गर्न अप्ठ्यारो लाग्ने, पढाइमा प्रगति नहुने आत्ममुल्याङ्कन गरी अनेकौं मनोवैज्ञानीक कारणले कक्षा छाड्ने दर बढ्दै जान्छ। यो ठूलो शैक्षिक क्षति हो। त्यसैले औपचारिक परिक्षा विना नै निरन्तर मुल्याङ्कन आधारमा उदार कक्षोन्नती नीति लागू गरिएको हो तर विद्यालयहरूले उदार कक्षोन्नतीका उपलब्धिहरूलाई आत्मसात गर्न सकेको देखिदैन।

४.२.४ उत्तिर्ण दर

विद्यार्थी उत्तिर्ण भएपछि माथिल्लो कक्षामा जान्छ । निरन्तर मूल्याङ्कनको आधारबाट अधिल्लो कक्षामा सिक्न बाँकी रहेका सिकाई उपलब्धिहरु छुट्टै समय लिएर वा कक्षाकोठामा नै त्यस्ता विद्यार्थीहरुलाई बढि निगरानी राखेर सिकाउदै अगाडि बढाउदै लैजाने उद्देश्यले उदार कक्षोन्नती गरिन्छ र विद्यार्थी उत्तिर्ण हुन्छ । यहि उत्तिर्ण संख्याको स्थिति यस यस तालिकाबाट विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका ११ : विद्यार्थी उत्तिर्ण दर

शैक्षिक सत्र	पक्षिा सम्मिलित			प्रतिशत विद्यार्थी			प्रतिशत
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	
२०७०	२८८	२६३	५५१	२४६	५१७	५१७	९३.८२
२०७१	२६७	२५४	५२१	२३७	२३७	४८९	९३.८५
२०७२	२७८	२५०	५२८	२३४	२३४	४९३	९३.३७

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७३

परिक्षामा सम्मिलित भएका विद्यार्थीहरु विगत तिन वर्षको तथ्याङ्कले कुनै पनि शैक्षिक सत्रमा पूर्ण रुपमा उत्तिर्ण भएको देखिएन् । २०७० मा ९३.८२ % उत्तिर्ण दर भएकोमा, २०७१ मा बढेर ९३.८५ % भएको देखिन्छ भने पुन २०७२ मा घटेर ९३.३७ % भएकोले के प्रष्ट हुन्छ भने उत्तिर्ण दरमा उदार कक्षोन्नतीले खासै प्रभाव नपारेर पुरानै पद्धतिले जरा गाडेको देखिन्छ ।

तालिका ४ बाट पनि निष्कर्ष यो निस्कन्छ कि विद्यार्थीको उत्तिर्ण प्रतिशतमा कमी आएको र विद्यार्थीले सिक्न बाँकी रहेका पाठहरु माथिल्लो कक्षामा वा थप समय उपलब्ध गराई पुरा गराउनु पर्नेमा त्यो मान्यता बमोजिम कक्षोन्नती नभएको पाइयो र यसले सिकाई उपलब्धि बढाउने पक्षमा कुनै प्रयास नै नभएको देखिन्छ ।

४.२.५ बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रम र सिकाई उपलब्धिको सम्बन्ध

वालवालिकालाई स्वतन्त्ररुपमा र निर्धक्क भएर आफ्ना सुधारात्मक क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्न सहयोग पुऱ्याउदै विषयवस्तुको ज्ञान पनि सोहि समयमा प्रदान गर्ने उद्देश्यले बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रम लागु गरिएको हो । विद्यार्थीलाई भयरहित वातावरणमा बालमनोविज्ञान बुझेर शिक्षण

गरेमा सिकाई उपलब्धिमा प्रभावकारीता वृद्धि हुने विश्वासका साथ उक्त कार्यक्रम ल्याईएको हो ।
यस कार्यक्रमका अध्ययनका सुचकहरुको स्थिति निम्न तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका १२ : बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रमका सुचकहरुको स्थिति

क्र. स	सुचकहरु	नभएको		केहि भएको		राम्रो	
		रेजा संख्या	प्रतिशत	रेजा संख्या	प्रतिशत	रेजा संख्या	प्रतिशत
१	उपलब्धिमा आधारित शिक्षण सिकाई	०	०	४	३३.३३	८	६६.६६
२	विद्यार्थीहरु सिक्न उत्साहित	०	०	०	०	१२	१००
३	विषयगत सिकाई उपलब्धिमा सुधार	०	०	४	३३.३३	८	६६.६६
४	विद्यार्थीहरुले आफ्ना कुरा शिक्षकसंग निर्धक्क राख्ने	०	०	६	५०	६	५०
५	कक्षा नियमिततामा वृद्धि	०	०	६	५०	६	५०
६	कक्षा क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागिता	०	०	२	१६.६६	१०	८३.३३

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७३

नमूना छनौट भएका विद्यालयहरु बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रम संचालन भएका विद्यालय भएकाले उक्त कार्यक्रमको सुचक स्थितिमा सुधार भए नभएको कुरा रेजा संख्या गणनाको आधारबाट विश्लेषण गरिएको छ । बालमैत्री विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधि लागु गरेपछि १०० प्रतिशत विद्यार्थीहरु सिक्न उत्साहित भएको तथ्याङ्क छ । सिकाई उपलब्धिमा आधारित सिकाइमा ३३.३३ % को केहि मात्रामा सुधार भएको र ६६.६६ % को राम्रो सुधार आएको देखियो । विद्यार्थीहरुले आफ्ना कुरा शिक्षकसंग राख्ने र कक्षा नियमितता वृद्धिमा ५०% ले केहि सुधार आएको र ५०% ले राम्रो भएको प्रतिक्रिया दिएको पाइयो । विषयगत सिकाई उपलब्धि सुधारमा ३३.३३ % ले केहि सुधार भएको र ६६.६६ % ले राम्रो भनी सुझाव दिएको पाइयो भने कक्षा क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागितामा १६.६६% ले केहि सुधार भएको र ८३.३३% ले राम्रो भएको प्रतिक्रिया दिएको पाइयो । कुनै पनि सुचकहरुमा सुधार नभएको भन्ने स्थिति छैन । सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्ने आधारभुत सुचकहरुमा सबै सुचकहरुले बालमैत्री र विद्यार्थी केन्द्रित विधिबाट सिकाइमा वृद्धि भएको संकेत गरेको छ । यसरी सिकाइमा वृद्धि हुने वातावरण हुदाँहुदै पनि उदार कक्षोन्नती

नभएको, कक्षा छाड्ने दर नरोकिएको, उतिर्ण दर नभएको र दोहोच्याउने दर पनि कायम रहेकोले प्रेरणा र उत्साहको कमीको कारण बालबालिका निष्क्रिय भई सिकाइमा संलग्न नभएको देखिन्छ ।

४.२.६ सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका उपाय

पाठ्यक्रमले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा अपेक्षित उपलब्धी प्राप्त गराउन कमजोर विद्यार्थीलाई छुट्टै समयमा छुट्टै कक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने, शिक्षणको समयमा कमजोर विद्यार्थीलाई बढि ध्यान दिने, विद्यार्थी बिच अन्तक्रियाको अवसर दिने, शिक्षण विधिमा विविधताका माध्यमले शिक्षण गर्ने जस्ता तरिकाहरु प्रयोग गर्न सकिने कुरा उल्लेख छ । यहाँ सिकाई स्तर वृद्धि गर्न अपनाइने उपायहरु प्रयोगको अवस्था सम्बन्धमा अध्ययन स्थलका शिक्षहरुले प्रयोग गरेको अवस्था उल्लेख गरिएको छ :

तालिका १३ : सिकाई उपलब्धि वृद्धिगर्न प्रयोग गरिएको उपायहरु

क्र.स.	सुधारका उपायहरु	प्रयोग गर्ने शिक्षक		प्रयोग नगर्ने शिक्षक	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	अभिभावकलाई ट्युशनको व्यवस्था गर्न लगाउने	६	५०	६	५०
२	छुट्टै समयमा कमजोर विद्यार्थीलाई बढि समय दिने	४	३३.३३	८	६६.६६
३.	कक्षा समयमा कमजोर विद्यार्थीलाई बढि अवसर दिने	८	६६.६६	४	३३.३३
४	अभिभावकलाई सिकाई वातावरण राम्रो बनाउन सुझाव दिने	१२	१००	-	-
५	आफुले सिकेका कुरा अरुलाई सिकाउन प्रेरित गर्ने	१०	८३.३३	२	१६.६६
६	शिक्षण विधि परिवर्तन गरेर सिकाउने	६	५०	६	५०
७	विद्यार्थीलाई सिर्जनात्मकताका लागि समय उपलब्ध गराउने	४	३३.३३	८	६६.६६

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७३

सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका सुधारका उपायहरूमा अभिभावकलाई सिकाई वातावरण राम्रो बनाउने सुझाव दिने शिक्षक शतप्रतिशत, विद्यार्थीले आफुले सिकेका कुरा अरुलाई सिकाउन प्रेरित गर्ने शिक्षक १० जना (८३.३३%), कक्षा समयमा कमजोर विद्यार्थीलाई बढि अवसर दिने शिक्षक ८ जना (६६.६६%) पाइयो भने ट्युशनको व्यवस्थ गर्न लगाउने, कमजोर विद्यार्थीलाई बढी समय दिने, शिक्षण विधि परिवर्तन गरेर कक्षा लिने र विद्यार्थीलाई सिर्जनात्मकताका लागि समय उपलब्ध गराउने शिक्षक संख्या कम पाइयो ।

सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्न उल्लेखित तरिकाका अतिरिक्त शिक्षकहरूले विद्यालय आउन प्रेरित गर्ने, कथा, कविता, चुटकिला, गित, नाच जस्ता अतिरिक्त क्रियाकलापको संचालन गरी पाठलाई सञ्चालन गर्ने, बालमनोविज्ञान अनुसार बालबालिकालाई माया स्नेह दिने तथा खेलको माध्यबाट पाठलाई प्रस्तुत गर्ने, राम्ररी सिकेका बालबालिकालाई पुरस्कार प्रदान गरी सबैलाई सिकाई क्रियाकलापमा समाहित गराउने गरेको विचार आनौपचारिक छलफलमा शिक्षकले व्यक्त गरेका थिए ।

४.३ उदार कक्षोन्नतीका कार्यन्वयनका समस्याहरू

वास्तवमा सिकाई निरन्तर चलिरहने प्रक्रियाहो । यो जन्म देखि मृत्यु पर्यन्त चलिरहन्छ । यो व्यवहारमा आउने स्थायी परिवर्तन हो । तसले भनिन्छ “सिकाई विभिन्न कोकोबाट शुरु भएर चिहानमा गएर अन्त हुन्छ ।” सिकाई औपचारिक हो । विभिन्न उद्देश्यहरू तय गरेर उद्देश्य प्राप्तमा निरन्तर लागि रहँदा त्यसबाट सिकाई उपलब्धि प्राप्त हुन्छ । यही सिकाई उपलब्धि प्राप्त गर्न विभिन्न विधि प्रविधि, नीति कार्यनिति आदिलाई उपयोगमा ल्याइन्छ । यस अध्ययनमा उदार कक्षोन्नती नीतिलाई कार्यान्वयनमा ल्याउदा सिकाई उपलब्धिमा कस्तो असर गयो भन्ने कुरा अधिल्लो शीर्षकमा अध्ययन गरी सकिएको छ । अब उदार कक्षोन्नती लागु भैसकेपछि सिकाई उपलब्धि प्राप्तमा औल्याइएका समस्याहरूलाई विश्लेषण गर्न विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकहरूको प्रयोग गरिएको छ :

४.३.१ शिक्षकको दक्षता र कठिनाई

शिक्षकको दक्षता

कुनै पनि कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न आवश्यक संख्यामा जनशक्ति र दक्ष तालिम प्राप्त व्यक्तिहरूको आवश्यकता पर्छ । शिक्षण एउटा कौशल हो, कला हो र विज्ञान पनि हो । शिक्षकले कलात्मक ढङ्गले कुनै पनि विषयवस्तुलाई प्रस्तुतिकरण गरेमा बालकले त्यसलाई ग्रहण

गर्न सक्छ । यस्तो कला तालिकाबाट प्राप्त हुन्छ । तालिम प्राप्त शिक्षकले विद्यार्थीको रुची, चाहना, क्षमता, उमेर, योग्यता र मनोविज्ञान बुझेर शिक्षण गर्न सक्छ । यहाँ नमुना विद्यालयको शिक्षक संख्या र तालिमको विवरण निम्नअनुसार रहेको छ ।

तालिका १४ : प्राथमिक तहमा शिक्षक संख्या र तालिम विवरण

विद्यालय	तालिम प्राप्त	तालिम अप्राप्त	जम्मा	प्रतिशत
श्री कल्याणकारी मा.वि. सिंहदेवी-९	४	०	४	१००
श्री सरस्वती नि.मा.वि. सिंहदेवी -२	३	०	३	१००
श्री लक्ष्मी प्रा.वि. सिंहदेवी -७	३	०	३	१००
श्री लक्ष्मी मा.वि. केराबारी-९	७	०	७	१००
श्री कुवापानी नि.मा.वि. केराबारी-३	६	०	६	१००
श्री जनजागरण प्रा.वि. केराबारी-५	३	०	३	१००
जम्मा	२६	०	२६	१००

स्रोत : तथ्याङ्क फारम, २०७३

नमुना विद्यालयका प्राथमिक तह (१-५) मा दरबन्दिमा मात्र जम्म २६ जना शिक्षक सहेकोमा सबै १०० प्रतिशत तालिम प्राप्त शिक्षकहरू रहेको पाइयो ।

सबै शिक्षकहरू तालिम प्राप्त हुदाँहुदै पनि विषयगत सिकाई उपलब्धि स्तर कमजोर रहेको औषत उपलब्धि ३० जना हाराहारिमा रहेको र उक्त अंक क्रमशः मन्द गतिमा तल भरिरहेको पाइएकोले तालिमको प्रयोग अनिवार्य रूपमा कक्षा कोठामा पुग्ने वातावरण तयार गर्नुपर्ने, जसको अनुगमन हुनुपर्ने र शिक्षकहरूलाई नयाँ नीति कार्यान्वयन हुदाँ पूनर्ताजगी तालिम (जस्तै : निरन्तर मूल्याङ्कन, उदार कक्षोन्नती सम्बन्धि) प्रदान गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ । त्यसो भएमा मात्र सिकाई प्रभावकारीतामा वृद्धि हुन्छ ।

शिक्षकको कठिनाइ

उदार कक्षोन्नतीको प्रमुख आधार निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली हो । निरन्तर मूल्याङ्कनको प्रमुख औजार कार्यसञ्चयिका हो । कार्यसञ्चयिका दक्ष र तालिम प्राप्त शिक्षकले मात्र सहि प्रमुख

औजार कार्यसञ्चयिका हो । कार्यसञ्चयिका दक्ष र तालिम प्राप्त शिक्षकले मात्र सहि तरिकाले भर्न, तयार गर्न र प्रयोग गर्न सक्छन । यसै सन्दर्भमा अध्ययन स्थलका विद्यालयका छ जना प्रधानाध्यापकलाई उदार कक्षोन्नती गर्दा शिक्षकले महसुस गरेका कठिनाईहरु के कस्ता पाउनु भएको छ ? भनी खुला प्रश्न गर्दा सबै प्रधानाध्यापकहरुले शिक्षकको प्रमुख कठिनाई कार्यसञ्चयिकाको प्रयोग सम्बन्धि समस्या भएको बताए ।

निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यक्रम पुस्तिका २०५६ मा हरेक शिक्षण सिकाइसंगै विद्यार्थीले सिके नसिकेको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने, कक्षागत रुपमा तोकिएका सिकाई उपलब्धि पुरा भए नभएको मापन गर्नुपर्ने, आवश्यक शिक्षण सिकाई क्रियाकलापसंगै विद्यार्थीका नमुना कार्य सुनाई, बोलाई, पढाई, लेखाई, गणितिय कार्य र अन्य क्रियाकलापको समेत मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ भन्ने कुरा उल्लेख छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कन र कार्यसञ्चयिका व्यवस्थापनको माध्यमबाट अभिभावकलाई विद्यार्थीको प्रगतीको जानकारी गराउने शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप संगसंगै विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था छ (प्रा.वि.के. २०५६) ।

उपर्युक्त व्यवस्थाको प्रसंग जोड्दै उदार कक्षोन्नती गराउँदा तपाइको अनुभव र आइपरेका कठिनाइहरु के के छन् ? भनी खुला प्रश्न गर्दा प्रधानाध्यापकहरुले घुमाउरो ढङ्गले आफ्नो राय उदार कक्षोन्नती नीति राम्रो हो, तर कक्षाकोठाको उचित व्यवस्था, कक्षागत रुपमा शिक्षक व्यवस्था, बहुकक्षा बहुस्तर सम्बन्धि तालिम, विद्यालयमा भौतिक व्यवस्थापन राम्रो भए मात्र यो नीति राम्रो सावित हुन सक्छ भनी केहि प्र.अ.हरु भन्नुहुन्छ भने केहि प्र.अ.हरु परिक्षा नलिई कक्षा चढाउँदा गुणस्तर खस्कन्छ भन्नुहुन्छ । अर्काथरी प्र. अ.हरु लगातार मूल्याङ्कन शिक्षकलाई बोभ हुने राय पनि राख्छन्। माथिल्लो कक्षामा गएछि तल्लो कक्षामा सिक्न बाँकि रहेका कुराहरु सिकाउन दबाबले कतिपय बालबालिका माथिल्लो कक्षामा पुग्छन्, जसले सिकाई उपलब्धिहरुमा प्रत्यक्ष असर पुऱ्याउँछ । समग्रमा सरकारले लागु गरेको नीति भएकाले सबै विद्यालयहरुमा सिकाई भएपनि नभए पनि कक्षोन्नती भईरहेको छ यो सिकाई उपलब्धीको दृष्टिकोणले घातक बन्ने निश्चित छ ।

टेलर (१९९१) का अनुसार कामदारको कार्यक्षमतामा वृद्धि गर्न वैज्ञानिक ढङ्गबाट कक्षाकोठा र विद्यार्थी सङ्ख्याको उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । कक्षामा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:३० भन्दा बढी भएमा अर्को कक्षा खोली अर्को शिक्षक समेत व्यवस्था गर्नुपर्छ । काम गर्ने वातावरण उपयुक्त भएमा मात्र कामदारले (शिक्षकले) उत्पादन बढाउँछ वा शिक्षकले सिकाई उपलब्धिमा वृद्धि गराउँछ । टेरले भने भै वैज्ञानिक ढङ्गबाट काम गर्न दक्ष तथा सिपालु कामदारको छनौट गर्नुपर्छ । शिक्षक पनि दक्ष हुनुपर्छ । छनौट गरिएका शिक्षकमा समेत नयाँ नीति तथा कार्यक्रम लागु भएपछि

त्यससंग सम्बन्धित तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्छ । जस्तै : निरन्तर मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नती तालिम । त्यसो भएमा मात्र सिकाई उपलब्धि वृद्धि उद्देश्यहरु प्राप्तमा सहयोग मिल्छ ।

मास्लो (१९४३) का अनुसार कामदारलाई उत्प्रेरणा प्राप्त नभए प्रभावकारी रूपमा काम गर्न सक्दैन । शिक्षकलाई बेलाबेलामा स्तर अनुसारका तालिमा परामर्श निर्देशनहरु दिदै कामप्रति उत्प्रेरित गराउनुपर्छ । एउटा स्तरको तालिम सकिएपछि पुनः आवश्यकता अनुसार पूनर्ताजगी तालिमहरु तहगत रूपमा प्रदान गर्दै तालिमको कक्षाकोठामा प्रयोग भए नभएको अनुगमन र सहजीकरणलाई वृद्धि गर्दै गएमा शिक्षकले पनि तहगत रूपमा आवश्यक क्षमता अभिवृद्धि हुँदै जाने र अन्तमा आत्मसम्मानका लागि शिक्षा क्षेत्रमा नै मान पदवी पाउने गरी क्षमता र दक्षतालाई वृद्धि गर्न आफै सक्षम हुन्छ । यस्ता कार्यले क्रमशः सिकाई प्रभावकारीतामा वृद्धि गर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

स्किनर (१९३०) का अनुसार सिकारुलाई तय गरेका उपलब्धिहरुमा अभ्यस्त तबसम्म गर्नुपर्छ, जबसम्म उपलब्धि हाँसिल हुदैन । यहाँ शिक्षक पनि सिकारु हो, शिक्षकले उदार कक्षोन्नती नीतिबाट सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्न पटकपटक उक्त नीतिलाई प्रयोग गरिरहनु पर्छ । जबसम्म सिकाई उपलब्धि प्राप्त हुदैन, तबसम्म उक्त, तीनि र त्यसका मापदण्डहरुको निरन्तर प्रयोग गरिरहनु पर्दछ । त्यस कार्यमा शिक्षकले आफ्नो रुची क्षमता प्रयोग गर्दै जानुपर्छ । हरेक उपलब्धिहरुको निरन्तर मूल्याङ्कन गर्दै जानुपर्छ । अभ्यासले मानसिलाई सिकाई प्रति दत्तचित्त वा उत्प्रेरित गराउँदै जान्छ ।

यहाँ शिक्षक निरन्तर मूल्याङ्कनलाई र पुरानै परिक्षा प्रणालीलाई मूल्याङ्कनको आधार बनाउने तर्फ लागिरहेको देखिन्छ । शिक्षकले पनि आफुलाई शिक्षाको राष्ट्रिय नीति र उद्देश्य अनुरूप अगाडी बढाउन स्किनरको सरलबाट जटिलतिर अभ्यस्त हुने वातावरण बनाई निरन्तर अभ्यासमा आफुलाई समाहित गराए उदार कक्षोन्नती नीतिबाट सिकाई उपलब्धिमा सुधार र वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

४. ३.२ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात

एकजना शिक्षकले एउटा कक्षाकोठा कतिजना विद्यार्थीहरुलाई राखेर अध्ययन गर्दा सिकाईमा सरलता आउँछ सिकाई दिगो र स्थायी हुन्छ, सोहि अनुकुल संख्या मात्र कक्षाकोठामा राख्नुपर्छ । शिक्षक विद्यार्थी अनुपात प्राथमिक तहमा १:३० हुनुपर्छ । त्यसो भएमा निरन्तर मूल्याङ्कन

प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ । अध्ययन स्थलमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात निम्नअनुसार रहेको पाइयो :

तालिका १५ : शिक्षक विद्यार्थी अनुपात (प्रा. वि. तह)

विवरण	शिक्षक सङ्ख्या	विद्यार्थी सङ्ख्या	अनुपात	कैफियत
मोरङ	१६३९	६२१६८	१:३७	दरबन्दि र राहत
नमुना विद्यालय	४०	९४३	१:४५	दरबन्दि मात्र

स्रोत : जि.सि.का. मोरङ र तथ्याङ्क फारम, २०७३

तालिका १८ बाट हेर्दा पनि जिल्लास्तर देखी नमुना विद्यालय स्तरसम्म तोकैको मापदण्डभन्दा बढी नभएकोले पनि शिक्षण सिकाइमा सहजता नै हुनुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.३ विद्यालय अभिभावक सम्बन्ध

विद्यार्थी विद्यालयकमा स्रोत हुन । अभिभावकले आफ्ना बालबालिकालाई ज्ञान सीप हाँसिल गर्न विद्यालयमा भर्ना गर्दछन् । विद्यालयले बालकको प्रगति विवरण शैक्षिक सत्रको विच विचमा पटक पटक अभिभावकलाई सम्प्रेषण गरिरहनुपर्छ । अभिभावक ले पनि विद्यालयमा उपस्थित भएर बच्चाको प्रगती विवरण लिइरहनु पर्दछ । उसै सम्बन्धित नमुना विद्यालयका विद्यार्थी र निजका अभिभावक /वि. व्य. स. अध्यक्षलाई विद्यालयले विचविचमा सम्पर्क गरी बच्चाको प्रगती कमजोरी बारेमा जानकारी गराउँछ, कि गाराउदैन ? भनी गरिएको अर्न्तवार्तामा निम्नअनुसारको प्रतिक्रिया प्राप्त भएको थियो ?

तालिका १६ : प्रगति विवरणको सुचना सम्बन्धि जानकारी

प्रतिक्रिया	मतसङ्ख्या	प्रतिशत
गराउँछ	२	२२.२२
गराउँदैन	२	२२.२२
कहिलेकाँहि	५	५५.५५
जम्मा	९	१००

स्तलगत अध्ययन, २०७३

प्राप्त भएको मतसङ्गतको आधारमा विद्यालयले बालबालिकाको प्रगती विवरण अभिभावक सम्म पुऱ्याउने गरेको भन्ने पक्षमा २ जना (२२.२२ %) कहिलेकाँहि मात्र पुऱ्याउने गरेको भन्ने पक्षमा ५ जना (५५.५ %) र हामीलाई खबर दिदैन थाहा पाएको छैनौं भन्नेमा २ जना (२२.२२ %)

अभिभावक र अध्यक्ष पाईयो । यस अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा विद्यालयको सुचना व्यवस्था कमजोर साथै विद्यालये विद्यार्थीको प्रगती विवरण अभिभावक भेला आयोजना गरी छलफल र अन्तक्रिया गरी प्रकाशन गर्नु पर्ने नीतीको अवहेलना भएको देखिन्छ ।

त्यसै गरी शिक्षकले विद्यार्थीको गृहकार्य, अनुशासन, नैतिकता, मानविय व्यवहार सम्बन्धि जानकारी लिन्छन् कि लिदैनन? भनी गरिएको अन्तर्वार्तामा अभिभावकको निम्नानुसार प्रतिक्रिया पाइयो :

तालिका १७ : सामाजिक व्यवहार सम्बन्धि विवरण

प्रतिक्रिया	मत सङ्ख्या	प्रतिशत
लिन्छन	२	३३.३३
लिदैनन	४	६६.६६
जम्मा	६	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७३

शिक्षकले विद्यार्थीका सामाजिक व्यवहारहरु अनुशासन, नैतिकता, मानविय व्यवहार र गृहकार्य गर्ने बानी सम्बन्धि अभिभावकलाई सोधेर सो अनुसार शिक्षण गर्नुपर्छ । जसले सिकाई उपलब्धिमा सुधार ल्याउन मद्दत गर्छ । यस अध्ययनमा शिक्षकको अभिभावकसं त्यति सम्पर्क नभएको, उक्त व्यवहारप्रति अभिभावकलाई प्रतिक्रिया नलिएको प्रतिक्रिया ४ जना (६६.६६ %) अभिभावकको थियो भने त्यस सम्बन्धमा प्रतिक्रिया लिएर काम गर्छन भन्ने अभिभावक २ जना (३३.३३ %) पाइयो । यस तथ्याङ्कबाट पनि शिक्षक र अभिभावकको सम्बन्ध कमजोर देखिन्छ । शिक्षक र विद्यार्थीको सम्बन्ध शिक्षण सिकाइमा समस्या सिर्जन गर्ने एउटा प्रमुख कारण हो ।

४.३.४ अभिभावकको आर्थिक अवस्था

विद्यार्थी विद्यालयका स्रोत हुन । अभिभावकले आफ्ना बालबालिकालाई ज्ञान सीप हाँसिल गर्न विद्यालयमा भर्ना गर्दछन् । विद्यायले बालकको प्रगति विवरण शैक्षिक सत्रको विच विचमा पटक पटक अभिभावकलाई सम्प्रेषण गरिरहनुपर्छ । अभिभावकले पनि विद्यालयमा उपस्थित भएर वच्चको प्रगति विवरण लिईरहनु पर्दछ । यस अवस्थामा आफ्ना बालबालिका विद्यालयमा नियमित गराउनु अभिभावकको दायित्व हुन आउँछ । साथै बालबालिकालाई सामग्रीयुक्त अवस्थामा विद्यालयमा पुऱ्याउनु पनि अभिभावको दायित्व हो तर हाम्रा अधिकांश अभिभावकको आर्थिक अवस्था ज्यादै

दयनिय भएकाले नत उनिहरुले सामग्री सहित विद्यालय पठाउन नै सक्छन नत नियमित पठाउन नै सक्छन । त्यती मात्र हैन आफ्ना बालबालिकाको सिकाइका सम्बन्धमा छलफल गर्न समेत उनिहरुलाई फुर्सद नहुने अवस्था छ । किन भने उनीहरु ती कार्यमा लाग्न खोज्दा विहान वेलुका छाक टार्ने समस्या श्रृजना हुन्छ । त्यसैले अभिभावकको आर्थिक अवस्था उदार कक्षोन्नतीको लागि ठुलो समस्याको रुपमा रहेको छ ।

४.३.५ अनुगमन

कनै पनि कार्यक्रम प्रभावकारी रुपमा अगाडी बढाउन राम्रो निरिक्षण र अनुगमनको आवश्यकता पर्छ । कार्यान्वयनमा देखिएका कठिनाई बाधा अड्चनहरुलाई हटाउन उपयुक्त सहयोग सल्लाह र सुभाबको आवश्यकता पर्छ । कतिपय कमजोरी र अस्पष्टताहरुलाई बैलैमा सुधारेर अगाडी बढ्ने हो भने कार्यक्रमको प्रभावकारीता वृद्धि हुने प्रायः निश्चित छ ।

निरन्तर मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउन स्रोतव्यक्ति तथा विद्यालय निरिक्षकहरुलाई प्रत्येक वर्ष आफ्नो क्षेत्रका सबै विद्यालयका विद्यार्थीका कार्यासञ्चयीका स्थलगत अनुगमन गरी प्रमाणित गरिने, अनुगमन गर्दा कार्यासञ्चयीका जतनसंग राखे नराखेको । प्रगति विवरण कार्डमा चढाए नचढाएको, कार्य सहि रुपमा मूल्याङ्कन भए, नभएको, नमूना कार्डमा भए अनुसारको विद्यार्थीमा क्षमता भए नभएको जस्ता पक्षहरुको अनुगमन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । समस्या र समाधानका उपायहरु शुक्रबारे बैठक आयोजना गरी सुभाब दिनुपर्ने, केन्द्र र क्षेत्रबाट पनि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन लागु भएका जिल्लाको अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार गरी कार्यान्वयन गरिने स्पष्ट व्यवस्था छ (प्रा. वि. के, २०५६) ।

नमूना विद्यालयहरुमा उपयुक्त र प्रभावकारी अनुगमनकारी अनुगमनको व्यवस्थाको बोरमा शिक्षक र प्र. अ. लाई सोधपुछ गर्दा विद्यालयमा स्रोतव्यक्ति र वि. नि. उपस्थित हुने गरेको तर उपर्युक्त अनुगमनको बारेमा कुनै औपचारिक सरसल्लाह, सुभाब, परामर्श केहि नभएको जानकारी प्राप्त भयो । यसरी निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन शिक्षक निर्देशिका २०५६ मा प्रष्ट विद्यार्थीका कार्यासञ्चयिकाको अनुगमन गर्नुपर्ने व्यवस्था हुँदाहुँदै उक्त कार्य नहुनेले एकातिर शिक्षकहरुलाई पनि सुभाब तथा निर्देशनको अभाव भएको र निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अलपत्रमा परेको, जसका कारण उदार कक्षोन्नती अन्धाधुन्ध प्रयोगमा ल्याइएकोले सिकाई उपलब्धि स्तर कमजोर हुँदै गएको पुष्टि हुन्छ ।

केन्द्रिय र क्षेत्रीय अनुगमन प्रभावकारी भएको भए स्रोतव्यक्ति र विद्यालय निनिक्षकहरूले पनि शक्रबारे बैक पालैपालो विद्यालयमा सञ्चालन गरी रिपोर्ट पेश गर्ने व्यवस्था हुने थियो । त्यस अनुसार कार्यान्वयन हुनुको सट्टा उक्त शुक्रबारे बैठकको सम्बन्धमा शिक्षकहरूलाई केहि थाहै नहुनुले पनि अनुगमन निरिक्षण तथा सुपरिवेक्षण कमजोर देखिन्छ । त्यसको प्रत्यक्ष मार विद्यार्थी वर्गले भोग्नुपरेको छ । तसर्थ उदार कक्षोन्नती प्रणाली नियम संगत र नीतिसंगत हुनुमा निरिक्षण अनुगमन प्रणाली पनि पूर्ण दोषी छ ।

४.४ उदार कक्षोन्नती प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरू

निरन्तर मूल्याङ्कनबाट उदार कक्षोन्नती गर्न धेरै कठिनाइहरू रहेको अध्ययनबाट देखिएको छ । शिक्षक, प्रधानाध्यापक, विद्यालय निरीक्षक र स्रोतव्यक्तिको सामुहिक छलफलबाट समस्या समाधानमा निम्न उपायहरू अपनाउन सकिने राय व्यक्त भएका छन्:

४.४.१ शिक्षक दक्षता र समस्या

शिक्षक दक्षता

अध्ययन क्षेत्रमा ६ वटा नमुना विद्यालयहरूमा अध्यापनरत शिक्षकहरू, प्रधानाध्यापक, अभिभावक, विद्यार्थीलाई शिक्षक र दक्षता सम्बन्धमा प्रश्न गर्दा सबैको सामुहिक उत्तर एउटै थियो त्यो हो प्रभावकारी तालिम र पेशाप्रतिको लगनशिलता ।

कुनै पनि कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न आवश्यक संख्यामा जनशक्ति र दक्ष तालिम प्राप्त व्यक्तिहरूको आवश्यकता पर्छ । शिक्षण एउटा कौशल हो, कला हो र विज्ञान पनि हो । शिक्षकले कलात्मक ढङ्गले कुनै पनि विषयवस्तुलाई प्रस्तुतिकरण गरेमा बालकले त्यसलाई ग्रहण गर्न सक्छ । यस्तो कला तालिमबाट प्राप्त हुन्छ । तालिम प्राप्त शिक्षकले विद्यार्थीको रुची, चाहना, क्षमता, उमेर, योग्यता र मनोविज्ञान बुझेर शिक्षण गर्न सक्छ ।

नमूना विद्यालयका प्राथमिक तह (१-५) मा जम्मा ४० जना शिक्षक दरबन्दिमा मात्र रहेकोमा सबै १०० प्रतिशत तालिम प्राप्त शिक्षकहरू रहेको पाइयो ।

सबै शिक्षकहरू तालिम प्राप्त हुँदाहुँदै पनि विषयगत सिकाई उपलब्धि स्तर कमजोर रहि क्रमशः मन्द गतिमा तल भरिरहेको पाइएकोले तालिमको प्रयोग अनिवार्य रूपमा कक्षा कोठामा पुग्ने वातावरण तयार गर्नुपर्ने, जसको अनुगमन हुनुपर्ने र शिक्षकलाई नयाँ नीति कार्यान्वयन हुँदा

पूनर्ताजगी तालिम (जस्तै : -निरन्तर मूल्याङ्कन, उदार कक्षोन्नती सम्बन्धि) प्रदान गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ । त्यसो भएमा मात्र सिकाई प्रभावकारीतामा वृद्धि हुन्छ ।

शिक्षकका समस्या

वास्तवमा नेपाल सरकारले जती लगानी गरे पनि न त तालिम कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन हुन सकेको छ, न त सञ्चालन भएको तालिम कार्यन्वयन हुन सकेको छ । शिक्षकका समस्या जस्ताको तस्तै रहेको अवस्था छ । तालिममा सिकेको कुराको कार्यान्वयन कस्तो छ भनी निरिक्षण र अनुगमन समेत प्रभावकारी नभएको अवस्था छ । शिक्षकलाई कार्यक्षेत्रमा पृष्ठपोषणको अभाव छ । यस्तो अवस्थामा शिक्षकलाई नयाँ नीति लागु हुँदा तालिम र बिच बिचमा पुनर्ताजगी तालिमको व्यवस्थाका साथै सुपरीवेक्षण माध्यबाट अगाडी बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।

४.४.२ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात

एकजना शिक्षकले एउटा कक्षाकोठामा कतिजना विद्यार्थीलाई राखेर अध्ययन गर्दा सिकाईमा सरलता आउँछ, सिकाई दिगो र स्थायि हुन्छ । सोहि अनुकूल संख्या मात्र कक्षाकोठामा राख्नुपर्छ । शिक्षक विद्यार्थी अनुपात प्राथमिक तहमा १:३० हुनुपर्छ । त्यसो भएमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ ।

नमूना विद्यालयको अवस्था हेर्दा पनि मापदण्डभन्दा बढी विद्यार्थी नभएकोले पनि शिक्षण सिकाइमा नै हुनुपर्ने देखिन्छ । विद्यार्थी संख्याको चाप घटाई विद्यार्थी केन्द्रित र प्रयोगात्मक शिक्षण सिकाई गर्नुपर्ने, सिकाईकाम लागि शैक्षिक सामग्री उपलब्ध हुनुपर्ने, विद्यार्थीमा प्रतिस्पर्धात्मक र अन्तर्क्रियात्मक सिकाईको वातावरण तयार हुनुपर्ने, निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीका मापदण्डहरू प्रयोगमा प्रभावकारिता वृद्धि गर्नुपर्ने, तालिम निर्देशनहरूको पुर्वतयारी गरी कक्षोन्नती नीति लागु गरिनुपर्ने, विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी हुनुपर्ने, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, स्रोतकेन्द्र तथा विद्यालय प्रशासनले यो उदार कक्षोन्नती नीतिको अनुगमन, मूल्याङ्कन, निर्देशन, सहयोग र सहजीकरण गरी अगाडी बढ्नु पर्ने देखिन्छ ।

४.४.३ विद्यालय अभिभावक सम्बन्ध

उदार कक्षोन्नतीको नीति अभिभावकसंग पनि त्यसतिकै सम्बन्धित छ । उनिहरूकै निगरानीम बच्चहरू अधिकांश समय रहने हुनाले विद्यालय र अभिभावकको बिचमा विद्यार्थीको उन्नती र प्रगतीको बोरमा पटक पटक छलफल र सुधारका लागि आवश्यक वातावरण तयार

गर्नुपर्छ । विद्यालयले पनि विद्यार्थीको प्रगती विवरण अभिभावकलाई सम्प्रेषण गरीरहनुपर्छ । विद्यार्थीको गृहकार्य, अनुशासन, नैतिकता, मानविय व्यवहार सम्बन्धमा शिक्षकले पटक पटक जानकारी लिनुपर्छ । नेपालको सम्बन्धमा शिक्षक र अभिभावकको सम्बन्धमा कमजोर नै देखिन्छ । उदार कक्षोन्नती प्रणालीलाई सफल बनाउनका लागि यो विद्यालय र अभिभावकको सम्बन्ध सकारात्मक बनाउनु जरुरी देखिन्छ ।

४.४.४. कार्यसञ्चयिकाको प्रभावकारी प्रयोग

परिमार्जित पाठ्यक्रम २०५७ ले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीमा प्रयोग गरिएको ५ जटा मापदण्डका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने र जसको आधारबाट उक्त विद्यार्थीलाई पाठगत सिकाई उपलब्धि प्राप्त गरेको आधारबाट उत्तम, मध्यम र न्युन विद्यार्थीलाई क्रमशः (३), (२), (१) वटा रेजा प्रदान गरेर मूल्याङ्कनको रेकर्ड राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस्तो रेकर्डका लागि प्रत्येक विद्यार्थीका लागि १/१ वटा व्यक्तिगत फाईल खडा गर्नुपर्ने हुन्छ, त्यसलाई कार्यासञ्चयिका भनिन्छ । यहि कार्यसञ्चयिकाको आधारमा उदार कक्षोन्नती गर्न सकिन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा उदार कक्षोन्नतीको लागि सबै शिक्षकले कार्यसञ्चयिका बनाई प्रयोग गरेको देखिदैन । अध्ययन स्थलका १२ जना शिक्षकहरू मध्ये ४ जना (३३.३३%) ले कार्यसञ्चयिका प्रयोग गरेको र ८ जना (६६.६६%) ले प्रयोग नगरेको पाईयो । कार्यसञ्चयिका प्रयोग गर्नेका हकमा पनि पूर्ण रूपमा पाठ्यक्रमले तोकेको ढाँचामा सञ्चालित निर्माण गरेको अवस्था भेटिएन । यस अवस्थामा उदार कक्षोन्नतीको नीतिलाई सफल बनाउनका लागि सम्पूर्ण विद्यालय र शिक्षकले कार्यसञ्चयिका बनाउने र प्रयोग गर्ने वातावरण बनाउनु जरुरी छ ।

४.४.५ तालिमको स्थानान्तरण

सर्वप्रथम त तालिम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन नै हुन सकेका छैनन् । सञ्चालन भएका भए पनि कक्षाकोठासम्म पुग्न सकेका छैनन् । तालिम प्रति सबैको नकारात्मक दृष्टिकोण रहेको समेत देखिन्छ । यस शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत सबैको पेशा प्रतिको दृष्टिकोण नकारात्मक छ भन्दा अत्युक्ति हुने अवस्था देखिदैन । समग्रमा भन्दा तालिमको नितिदेखि लिएर कार्यान्वयन पक्ष समेत सारे फितलो रहेको छ । त्यसकारण तालिमको निति देखी लिएर सञ्चालन प्रकृया, प्रभावकारी कार्यान्वयन पक्षमा समेत सचेत भएर पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गरी अगाडी बढ्नु पर्ने देखिन्छ ।

४.४.७ अनुगमन, निरीक्षण

वास्तवमा कार्यक्रम लागु भइसके पश्चात त्यसको कार्यान्वयन कस्तो भयो भनी अनुगमन निरीक्षण गर्नु जरुरी हुन्छ । हाम्रो परिप्रेक्षमा यो कार्य ओभेलमा परेको छ। सर्वप्रथम निरीक्षण अनुगमन हुदै हुदैनन भए पनि प्रभावकारी तवरले हुन सकेका छैनन् । त्यसकारण अनुगमन निरीक्षणलाई प्रभावकारी तरिकाले सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.५ प्राप्तिको सारांश

सरकारले प्राथमिक शिक्षामा गरेको लगानीको प्रतिशत प्राप्त गर्न नसक्नुको एउटा कारण मूल्याङ्कन प्रणाली पनि हो । त्यसैले शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गर्न मूल्याङ्कन प्रणालीले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । परिक्षालाई मूल्याङ्कनको मुख्य साधनको रूपमा प्रयोग गरिरहेका हामी शिक्षकहरूबाट बालबालिकाले सोचेअनुरूपको लाभ लिन सकिरहेका छैनन् । त्यसैले निरन्तर मूल्याङ्कनबाट विद्यार्थीको उपलब्धिलाई लेखाजोख गर्ने र उदार कक्षोन्नती गरी सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्ने, कक्षा छाड्ने र दोहोर्‍याउने जस्ता शैक्षिक क्षतिअहरूलाई कम गर्ने उद्देश्यले २०६३ को शैक्षिकसत्र देखि कक्षा एकबाट उदार कक्षोन्नती नीति लागु भइसकेको छ ।

यसै सन्दर्भमा सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा “उदार कक्षोन्नतीले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभाव” भन्ने शिर्षकमा अध्ययन गरी यस शोधले निम्न प्राप्तिहरू संकलन गरेको छ ।

यस अध्ययनमा उदार कक्षोन्नतीका लागि परिमार्जित पाठ्यक्रम २०५७ ले तोकेको मापदण्डहरू प्रयोगको अवस्थामा १२ जना शिक्षकहरू मध्ये कक्षाकार्य गृहकार्यलाई प्रयोग गर्ने ८ जना (६६.६६%), परियोजना कार्यमा ६ जना (५०%), व्यवहार परिवर्तनलाई ४ जना (३३.३३%), सिर्जनात्मक कार्यलाई ८ जना (६६.६६%) र हाजिरलाई १२ जना (१००%) ले प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

उदार कक्षोन्नती गर्न कार्यसञ्चयिकालाई १२ जना शिक्षकहरूमध्ये ४ जना (३३.३३%) ले प्रयोग गर्ने र ८ जना (६६.६६%) नगर्नेमा शिक्षकहरू रहेको पाइयो । उक्त कार्यसञ्चयिकाको निरीक्षण गर्दा ४ जना प्रयोग गर्नेहरूले पनि पूर्ण रूपमा पाठ्यक्रमले तोकेको ढाँचामा प्रयोग गरेको पाइएन ।

सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका उपायहरू सम्बन्धी सुचकहरूमा विद्यार्थी आफुले सिकेका कुराहरू अरु आफ्ना साथीहरूलाई सिकाउन प्रेरित गर्ने शिक्षक १० जना (८३.३३%), अभिभावकलाई सिकाई वातावरण राम्रो बनाउन सुझाव दिने शिक्षक १२ जना (१००%) र आवश्यक परेको बेला शिक्षण विधि परिवर्तन गर्ने शिक्षक ६ जना (५०%), कक्षा समयमा कमजोर

विद्यार्थीहरूलाई बढि समय दिएर अध्यापन गराउने शिक्षक ८ जना (६६.६६%) छुट्टै समयमा कमजोरलाई समय दिने ४ जना (३३.३३%) र अभिभावकलाई ट्युशनको व्यवस्था गर्न लगाउने शिक्षक ६ जना (५०%) रहेको तथ्याङ्क छ। अध्ययनको क्रममा विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय आउन प्रेरित गर्न कथा, कविता, चुटकिला, गीत, नाचगान जस्ता अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन गरेर पाठालाई रोचक बनाएर पनी सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि गरिएको तथ्यहरु अनौपचारिक छलफलबाट प्राप्त भयो ।

उदार कक्षोन्नती गर्न शिक्षकहरूले विद्यार्थीको श्रेणी विभाजन गर्दा १२ जना शिक्षकहरूमध्ये ८ जना (६६.६६%) ले पाठ्यक्रमले तोके अनुसार, लिखित वा पुरानै पद्धतिबाछ २ जना (१६.६६%) ले र पठ्यक्रमले तोके भन्दा फरक तरिकाले श्रेणि विभाजन गर्नेको सङ्ख्या २ जना (१६.६६%) रहेको पाइयो ।

कार्यसञ्चयिकामा समेट्ने पक्षहरूमध्ये विषयगन उपलब्धिलाई समेट्ने शिक्षक ६ जना (५०%), हाजिरलाई समेट्ने ६ जना (५०%), व्यवहार परिवर्तनलाई समेट्ने शिक्षक २ जना (१६.६६%), अतिरिक्त क्रियाकलापलाई समेट्ने ८ जना (६६.६६%) र विद्यार्थीको सामाजिक आर्थिक विवरणलाई समेट्ने शिक्षक ४ जना (३३.३३%) र अभिभावकबाट प्राप्त सुझावलाई समेट्ने २ जना (१६.६६%) ले सकेट्ने पाइयो ।

शिक्षकहरूले उदार कक्षोन्नती गर्दा कक्षा उकास्ने मापदण्डहरूमा जम्मा १२ जना शिक्षकहरूमध्ये सबैले पहिलो त्रैमासिक परिक्षामा विशिष्ट क्षमता देखाउने र अभिभावकको परामर्शमा कक्षा दोहोर्चाउन लगाउने मापदण्ड प्रयोग गरेनन् । माथिल्लो कक्षामा जाने उमेर पुगेको मापदण्ड प्रयोग गर्ने १२ जना (१००%), सत्तरी प्रतिशत हाजिर भएको मापदण्ड प्रयोग गर्ने ४ जना (३३.३३%) र दाश्रो त्रैमासिक परिक्षा पछि कक्षा उकास्न नहुने मापदण्ड प्रयोग गर्ने शिक्षक १२ जना (१००%) रहेको तथ्याङ्क छ ।

अध्ययन क्षेत्रका सामुदायिक विद्यालयहरूमा प्राथमिक तह (१-३) मा विगत ३ वर्षको २०७०, २०७१ र २०७२ को जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या क्रमशः ५७२, ५४१ र ५४६ रहेके देखिन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रभित्रका ६ वटा नमुना छनौटमा परेको विद्यालयहरूको प्राथमिक कक्षा (१-३) को २०७० सालको जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या ५७२ जना, जस मध्ये छात्रा २९८ (५०.०९%) र छात्र २७४ जना (४७.९०%) रहेको देखिन्छ

नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरूको विगत तिन वर्षको विद्यार्थी भर्ना २०७० सालमा ५७२ जना, २०७१ सालमा ५४१ जना र २०७२ सालमा ५४६ रहेको देखिन्छ। यहाँ भर्ना दर घट्टै बढ्दै आएको छ भने सोहि कक्षाहरूमा विगत तिन वर्षमा कक्षा दोहोर्‍याउनेको संख्या क्रमशः ४४, ३६ र ३९ जना रहेको देखिन्छ। जस अनुसार २०७० सालमा दोहोर्‍याउने दर ७.६९ प्रतिशत थियो। भने २०७१ सालमा उक्त दर घटेर ६.६५ प्रतिशत र २०७२ सालमा कक्षा दोहोर्‍याउने दर बढेर ७.१४ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ।

त्यसै गरी विगत तिन वर्षको कक्षा छाड्ने दर २०७०, २०७१ र २०७२ मा क्रमशः ७.१६, ७.३९ र ७.१४ प्रतिशत रहेको छ। यो दर क्रमशः २०७० बाट २०७१ मा बढ्दै जानु नकारात्मक सुचकको रूपमा लिन सकिन्छ भने २०७१ बाट २०७२ मा केहि घट्नु सकारात्मक सुचकको रूपमा लिन सकिन्छ। यसका साथै सोहि शैक्षिक सत्रहरूमा विद्यार्थी उत्तिर्ण दर क्रमशः ९३.८२, ९३.८५ र ९३.३७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। २०७० मा भन्दा २०७१ मा ०.०३ प्रतिशतले बढी र २०७१ मा भन्दा २०७२ मा ०.४८ प्रतिशतले घटी विद्यार्थी अनुत्तिर्ण भएको तथ्याङ्क छ।

नमुना विद्यालयहरू बालमैत्री विद्यालय कार्यक्रम सञ्चालन गरिएका विद्यालय भएकाले उक्त कार्यक्रम सुचक स्थितिमा सुधार भए नभएको रेजा सङ्ख्याको आधारमा विश्लेषण गर्दा यो बालमैत्री कार्यक्रम लागु गरेपछि विद्यार्थीहरू सिक्न उत्साहित भएको सुचकमा १२ जना (१००%) शिक्षकले राम्रो सुधार आएको प्रतिक्रिया दिएका छन्। सिकाई उपलब्धिमा आधारित शिक्षण सिकाईमा ८ जना, विषयगत सिकाई उपलब्धिमा सुधारमा ८ जना, शिक्षसंग आफ्ना कुरा निर्धक्क राख्नेमा ६ जना, कक्षा क्रियाकलापमा समान सहभागिता जनाउने सुचकमा १० जना शिक्षकले केहि मात्रामा सुधार भएको प्रतिक्रिया थिए भने बाँकी शिक्षकहरूले यि सुचकहरूमा राम्रो सुधार नभएको कुरा व्यक्त गरेको छन्।

विगत तिन वर्षको कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धि कक्षा १ मा २०७०, २०७१ र २०७२ मा सबै पाँचवटा विषयमा क्रमशः ४५.८, ४७.०८ र ४८.४८ औषत अङ्क प्राप्त गरेको देखियो। कक्षा दुईमा उक्त तिन वटा शैक्षिक सत्रमा क्रमशः ४७.४४, ५०.१६ र ५.२.८ औषत प्राप्त गरेको देखियो भने कक्षा तिनमा उक्त तिनवटा शैक्षिक सत्रमा क्रमशः ४८.६८, ५४.३४ र ५६.७२ औषत अङ्क प्राप्त गरेको पाइयो।

कक्षागत विद्यार्थी नमुना शैक्षिक सत्र २०७३ अनुसार नमुना विद्यालयको कक्षा एकमा औषत ३१.३ जना, कक्षा दुईमा २८.७ जना र कक्षा तिनमा औषत ३२.५ जना रहेको पाइयो। यी तीनवटै

कक्षामा जम्मा ५५५ जना विद्यार्थी सङ्ख्या छ । उक्त सङ्ख्यालाई शिक्षक विद्यार्थी अनुपातमा हेर्दा १:२६ जना औषत विद्यार्थी गर्न आएको देखिन्छ ।

शिक्षक तालिममा नमुना विद्यालयका प्रा. वि.तर्फका शिक्षकहरु सबै जना तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकहरु देखिदैनन । जसमा तालिम प्राप्त शिक्षकको प्रतिशत १०० रहेको देखिन्छ । शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले विभिन्न मोडेलका तालिम प्रदान गरेको तर नयाँ नीति लागु भएछि उक्त नीति अनुसारका स्पेशल तालिम सकले पनि लिएको देखिदैन । जस्तै:- उदार कक्षोन्नती र निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धि तालिम ।

अभिभावकलाई विद्यालय बालबालिकाको प्रगती विवरणको सुचना गराएकोमा ० जना (०%) प्रतिशत कहिलेकाहि गराएकोमा छ जा (५०%) र गराउदै नगराउनेमा ६ जना (५०%) ले प्रतिक्रिया दिएका छन् । त्यसैगरी विद्यार्थीको सामाजिक व्यवहारका बोरमा अभिभावकलाई सोधेर प्रतिक्रिया लिनेमा ४ जना (३३.३३%) को प्रतिक्रिया छ भने उक्त व्यवहरप्रति अभिभावकलाई प्रतिक्रिया नलिएका ८ जना (६६.६६%) शिक्षकहरु छन् भनी अभिभावकको प्रतिक्रिया छ ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र २०५६ मा स्रोतव्यक्ति र विद्यालय निरिक्षकले प्रत्येक वर्ष सबै विद्यालयका १० जना विद्यार्थीका कर्षसञ्चयिकाको अनुगमन गर्नुपर्ने साथै निरन्तर मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नती संग सम्बन्धित समस्या र समाधानका उपायहरु शुक्रबारे बैठकमा राखी निकाश दिनुपर्ने सो खासै नभएको र उक्त कुराको अनुगमन र सुपरिवेक्षण पनि कम भएको देखिन्छ ।

उदार कक्षोन्नती गराउँदा शिक्षकलाई कार्यसञ्चयिका प्रयोग गर्ने सिप र व्यवस्थापनको कठीनाई रहेको जसका कारण लगातार मूल्याङ्कन बोझ भएको प्रधानाध्यापकहरुको धारणा छ ।

शिक्षकहरुका भनाईमा तालिम, निर्देशन र पूर्व तयारी विना नै कक्षोन्नती नीति लागु गरिएको, उक्त नीति लागु गरेपछि प्रभावकारी अनुगमन र सहजीकरण नभएको, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात पाठ्यक्रमले व्यवस्था गरे अनुरूप नभएको, परिक्षा दिनु नपर्दा विद्यार्थीमा लापरवाहि बढेको जसबाट सिकाई उपलब्धि खस्कदै गएको छ जस्ता समस्याहरु रहेको छन् ।

प्रधानाध्यापकहरुका आधारमा शिक्षकहरुमा नयाँ नीति सम्बन्धि सीप र तालिमको अभाव हुनु, सबै पक्षलाई अब फेल होइदैन भन्ने छाप बस्नु, विद्यार्थी चाप बढी हुँदा राम्रोसंग प्रष्ट नहुनु वा नबुझनु जस्ता समस्याहरु रहेको देखिन्छ ।

विद्यालय निरिक्षक स्रोतव्यक्तिसँगको छलफलले विद्यालयकमा प्रधानाध्यापकहरु यस नीति सम्बन्धमा उदासिन हुनु, परिक्षा बिना अभिभावकको चित्त नबुझनु, शिक्षकले परम्परागत परिक्षा प्रणालीलाई त्याग्न नसक्नु जस्ता समस्याहरु औल्याइएको छ ।

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुभावहरु

५.१ निष्कर्ष

सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागु गरी त्यसको माध्यमबाट सिकाई उपलब्धि बढाउने, कक्षा छाड्ने दर र दोहोर्‍याउने दर घटाउने साथै उदार कक्षोन्नती गरी उत्तिर्ण दर वृद्धि गर्ने लक्ष्य अनुरूप यो कक्षोन्नती नीतिलाई अगाडी ल्याइएको हो साथै त्यसै गरी अगाडी बढाइएको छ । यस शोधले सोहि सरकारी शैक्षिक नीतिको प्रभावकारीतालाई अध्ययन गर्न सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा उदार कक्षोन्नतीले सिकाई उपलब्धिमा पारेको प्रभावलाई अध्ययन गरी निम्न निष्कर्षहरु निकालेको छ :

उदार कक्षोन्नतीको लागि पाठ्यक्रमले तोकेको मापदण्ड सबै शिक्षकले व्यवहारिक रूपमा प्रयोग गर्ने सिकाईको अभाव र यससंग सम्बन्धित तालिम नपाएकोले प्रयोगमा ल्याउन नसकेको देखिन्छ । पचहत्तर प्रतिशत शिक्षकहरुले कार्यसञ्चयिका प्रयोग गरेपनि पाठ्यक्रमले तोकेको ढाँचामा सञ्चयिका निर्माण गरेको पाईएन । कक्षोन्नतीका मापदण्ड प्रयोगमा ल्याउन नसक्नु र सञ्चयिका पाठ्यक्रमले तोकेको ढाँचामा नहुनुले सिकाई उपलब्धिको प्रभावकारीता मूल्याङ्कन कमजोर रहेको विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

सिकाई उपलब्धि बृद्धि गर्न प्रयोग गरिएका सुधारका उपायहरु सबै शिक्षकले प्रयोग गरेको देखिँदैन । विद्यार्थीहरूलाई नै क्रियाशिल बनाई एकअर्कामा सिकाई आदानप्रदान गर्न लगाउने, आवश्यक पर्दा शिक्षण विधि परिवर्तन गर्ने कक्षा समयमा कमजोरलाई बढी समय दिने शिक्षकहरु ६६.६६ प्रतिशतभन्दा बढी देखियो । जसबाट उदार कक्षोन्नतीलाई केहि टेवा पुग्ने देखिन्छ । तर ट्युशनको व्यवस्था गर्न लगाउने शिक्षकहरु ५० प्रतिशत र छुट्टै समय उपलब्ध गराउने सुधारका उपायहरु अपनाउने शिक्षकहरु ३३.३३ प्रतिशतभन्दा कम छन्, जसले सबै सुधारका उपायहरु अवलम्बन गर्दै अगाडी बढ्नुपर्ने देखिन्छ ।

शिक्षकहरुलाई श्रेणी विभाजन गरी उदार कक्षोन्नती गर्ने कार्यका लागि व्यावहारिक र प्रभावकारी तालिमको आवश्यकता देखिन्छ । केहि शिक्षकले कार्यसञ्चयिकामा समेट्नुपर्ने पक्षहरुलाई वेवास्ता गर्दै हचुवाको भरमा उदार कक्षोन्नती गरिरहेकाले सिकाई उपलब्धिको स्तर कमजोर भइरहेको व्यवस्था छ । त्यसलाई सुधार गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ । कक्षा उकास्ने पनि मापदण्डहरु छन्, उक्त सबै मापदण्डहरु प्रयोग गरैकै हुनुपर्छ । ज्यादै कमजोर अवस्थाका विद्यार्थीलाई अभिभावकको परामर्शमा सोहि कक्षा दोहोर्‍याउन सकिने पनि व्यवस्था छ । उक्त व्यवस्थालाई प्रयोग नगरी

सरकारी नीति भन्दै सबैलाई कक्षा उकास्ने गरिएको स्थितिले सिकाई उपलब्धि खस्कने निश्चित प्रायः छ ।

अध्ययन क्षेत्रको सबै विद्यालयको प्राथमिक तहको विगत तिन वर्षको तथ्याङ्कलाई हेर्दा विद्यार्थी भर्ना संख्या बढ्नुपर्नेमा २०७०, २०७१ र २०७२ मा विद्यार्थी संख्या घट्दो क्रममा नै भएको देखिन्छ । जसले सरकारी कक्षोन्नती नीतिको प्रभावकारीता नभएको संकेत गर्छ । नमुना विद्यालयमा छात्राको भन्दा छात्रको सङ्ख्या घटी छ । महिलाको सहभागिता तुलनात्मक रूपमा राम्रो छ ।

कक्षा दोहोर्‍याउने दर क्रमम न्यून प्रतिशतका दरले भएपनि घटेको देखिन्छ । कक्षा छाड्ने दर न्यून प्रतिशतले बढेको र घटेको अवस्थाहरु छ, यसलाई सकारात्मक मान्न सकिदैन र उत्तिर्ण दर ९३ प्रतिशत मात्र रहेकाले उदार कक्षोन्नतीको प्रतिफल सन्तोषजनक छैन, यसले सिकाईलाई वृद्धितर्फ दोहोर्‍याउन कठिन छ । बालमैत्रि कार्यक्रमबाट मनोबैज्ञानिक ढङ्गले सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्ने लक्ष्य देखिएको छ, जसले विद्यार्थीलाई आफ्ना कुरा निर्धक्क राख्ने, सिकाइमा उत्साहित, सक्रिय सहभागिता जस्ता पक्षको विकास भएकाले यस कार्यक्रमलाई दिगो रूपमा अगाडी बढाउन सके निरास हुनुपर्ने स्थित देखिदैन ।

विगत तिन वर्षको कक्षागत र विषयगत सिकाई उपलब्धिलाई हेर्दा २०७०, २०७१ र २०७२ का तीनवटै शैक्षिक सत्रमा उतार चढाव आएको देखिन्छ । सबैभन्दा बढी सिकाई उपलब्धि नेपाली विषयमा ६६.७ अङ्क देखिन्छ भने सबैभन्दा कम गणित विषयमा ३९.५ अङ्क देखिन्छ । वर्षे पिच्छे ठुलो कक्षा तर्फ बढ्दै जाँदा उपलब्धि अङ्क क्रमशः घट्दै गएको कक्षोन्नती नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन र अनुगमन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यहि गतिमा अघि बढ्ने हो भने गुणस्तरहीन बालकको सङ्ख्या बढ्ने निश्चित छ ।

नमुना विद्यालयको कक्षा एकमा औषत ३१.३ जना, कक्षा दुईमा २८.७ जना र कक्षा तिनमा औषत ३२.५ जना विद्यार्थी छन् । यो संख्या नमुना विद्यालयको कक्षा १-३ को शिक्षक विद्यार्थीको अनुपातमा १:२६ हुन आउँछ । पा.वि. के २०५६ का अनुसार एउटा कक्षाकोठाम ३० जना विद्यार्थी संख्या राख्ने योजना अनुरूप अहिलेसम्म विद्यार्थी व्यवस्थापन नभएकोले शिक्षकले विद्यार्थीहरु सबैलाई क्रियाकलापमा समेट्ने नसक्ने भएकाले यो एउटा समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

नमूना विद्यालयको कक्षा १-३ मा पढाउने शिक्षकरमध्ये सबै जना तालिम प्राप्त छन् । यो सङ्ख्या १०० प्रतिशत तालिम प्राप्त हुन आउँछ । अधिकांश शिक्षकहरु तालिम प्राप्त रहेपनि विषयगत सिकाई उपलब्धि स्तर कमजोर भई औषत ३९ अङ्कभन्दा कम हुँदै जानुले तालिम

कक्षाकोठामा पुग्न सकेको छैन भन्ने देखिन्छ । उक्त वातावरणलाई सुधार गरी नयाँ नीति सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरी सिकाई उपलब्धि बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।

नमूना विद्यालयहरूमा शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीहरूमा दोहोरो सञ्चार नभएको प्रगती विवरण शिक्षकले सुचित नगरेको र अभिभावकसँग बालकको सामाजिक व्यवहार सोधिखोजी नगरी मूल्याङ्कन गर्ने गरेको देखिन्छ ।

आफ्नो क्षेत्रका दश प्रतिशत विद्यार्थीका कार्यसञ्चयिकाको अनुगमन गर्नुपर्ने प्रावधान अनुरूप स्रोतव्यक्ति र विद्यालय निरिक्षकले गर्ने कार्य कम गरेको साथै शुक्रबारे बैठकबाट शिक्षकलाई सहजिहरण नपुगेकाले सुपरिवेक्षण कमजोर छ भन्ने देखिन्छ। यसले शिक्षकलाई उत्प्रेरणा र उर्जा कम भई सिकाई उपलब्धिमा असर पारिरहेको छ ।

अन्तमा सिकाई उपलब्धि प्राप्तिमा शिक्षक, प्रधानाध्यापक, विद्यालय निरिक्षक र स्रोतव्यक्तिहरूले औल्याएका समस्याहरूले पनि समग्र वातावरणमा प्रभाव पारिरहेकाले उक्त कठिनाईहरू वा समस्याहरू निराकरण गरी उदार कक्षोन्नतीलाई सफल बनाउँदै सिकाई उपलब्धिलाई वृद्धि गर्नुपर्ने आजको टड्कारो आवश्यकता सरोकारवाला सबै सामु छ ।

५.२ सुभावहरू

सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरूमा उदार कक्षोन्नतीले सिकाई उपलब्धिमा पारेशो प्रभाव सम्बन्धमा गरिएको यस अध्ययले विविध पक्षहरूको अध्ययन अवलोकन गर्दा निस्किएका निष्कर्षहरूलाई सुधार गर्न सबैलाई निम्नानुसार सुभावहरू दिइएको छ।

५.२.१ नीतिगत तह

१. पाठ्यक्रम निर्माण गरी नयाँ नीति र कार्यक्रम तयार भैसकेपछि त्यसलाई अघि बढाउन पर्याप्त पुर्वाधारको व्यवस्था गरेर मात्र कार्यक्रमलाई लागु गर्नुपर्ने ।
२. निजि विद्यालयहरूमा पनि निरन्तर मूल्याङ्कनबाट उदार कक्षोन्नती गर्ने नीतिलाई केन्द्रिय तमबाटै व्यवस्था मिलाई लागु गरिएमा शैक्षिक रणनीतिमा एकरूपता कायम भई कार्यक्रम सफल बनाउन थप टेवा पुग्ने हुनाले सो अनुरूप गर्नुपर्ने ।
३. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नती राष्ट्रव्यापी शैक्षिक भएकाले यसँग सम्बन्धित विषयमा राष्ट्रभरी नै गहन रूपमा तालिम सञ्चालन गर्नुपर्ने।

४. स्रोतव्यक्ति र विद्यालय निरीक्षकलाई विशुद्ध शैक्षिक परामर्शकर्ता र सहजकर्ताका रूपमा खटाउनुपर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने ।

५.२.२ अभ्यास तह

१. जिल्ला शिक्षा कार्यालय र स्रोतकेन्द्रले केन्द्रको निर्देशन पालना गर्दै प्रभावकारी अनुगमन मूल्याङ्कन गरी दण्ड र पुरस्कारको समेत व्यवस्था गर्दै उदार कक्षोन्नती कार्यक्रमलाई प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने ।
२. कार्यसञ्चयिकाको निर्माण र प्रयोग गर्न शिक्षकको नेतृत्वमा अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, प्रधानाध्यापक र विद्यार्थी समेतको समन्वय र सहकार्यको वातावरण तयार गर्नुपर्ने ।
३. जिल्ला शिक्षा कार्यालयले उदार कक्षोन्नती सम्बन्धी अन्यौलताहरूलाई हटाउन अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
४. प्रभावकारी सुचना सञ्चारको माध्यमबाट अक्षर मापन प्रणालीकमा फाईदा सम्बन्धमा अभिभावक, शिक्षक र विद्यार्थीलाई प्रष्ट पार्नु पर्ने ।

५.२.३ अनुसन्धान तह

१. विद्यालय व्यवस्थापन समिति वास्तविक अभिभावकबाट छानिएको हुनुपर्ने, जिम्मेवार प्रशासकको रूपमा शैक्षिक कार्यक्रम र नयाँ नीतिहरू प्रति जानकारी राख्ने हुनुपर्ने, यसले विद्यालयमा उपलब्ध साधनलाई अधिकतम उपयोग गरी शैक्षिक र भौतिक वातावरण चुस्त दुरुस्त राखी उदार कक्षोन्नती गर्न उपयुक्त वातावरण तयार गर्नुपर्ने ।
२. अभिभावकहरूले यो उदार कक्षोन्नतीलाई सिकाई उपलब्धिसंग तुलना गरी सकारात्मक बन्न नसकेकोले प्रधानाध्यापक र विद्यालय व्यवस्थापन समितिले यस सम्बन्धमा सचेतना जगाउने अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
३. प्रधानाध्यापकले बालमैत्री वातावरण विद्यार्थी केन्द्रिय शिक्षण विधिबाट निरन्तर मूल्याङ्कन र उदार कक्षोन्नतीलाई व्यवस्थित तरिकाले प्रयोग गरी बालकको सिकाईमा स्थायी परिवर्तन ल्याउनुपर्ने र उदार कक्षोन्नती प्रणालीबाट सिकाइ उपलब्धिको वृद्धि गर्नुपर्ने ।

सन्दर्भग्रन्थ

- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६७), *माध्यमिक शिक्षण दिग्दर्शन*, काठमाडौं : आशिष बुक्स हाउस ।
- कट्टेल, बालचन्द्र (२०६५), *पाठ्यक्रम अध्ययन*, काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- कार्की, योगेन्द्रबहादुर (२०६६), *सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (अप्रकाशित शोधपत्र) सुकुना ब.क्याम्पस, मोरङ ।
- कुँवर, तेजबहादुर (२०६५), *मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखिएका कठिनाइहरू*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (अप्रकाशित शोधपत्र) त्रि.वि.वि., केन्द्रिय क्याम्पस, किर्तिपुर, काठमाडौं ।
- कोइराला, विद्यानाथ र श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर (२०६६), *शैक्षिक व्यवस्थापन संगठनात्मक व्यवहार*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- कोइराला, लोकनाथ (२०६६), *निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाइ उपलब्धीमा पारेको प्रभाव*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (अप्रकाशित शोधपत्र) सुकुना ब.क्याम्पस, मोरङ ।
- खनाल, पेशल (२०६१), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धती*, काठमाडौं: न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज।
- खनाल, श्रीप्रसाद (२०६३), *कार्यक्रम मूल्याङ्कन*, काठमाडौं: जुपिटर पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स, ।
- खनाल, श्रीप्रसाद (२०६४), *पाठ्यक्रम सिद्धान्त*, काठमाडौं: जुपिटर पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- खनाल, श्रीप्रसाद (२०६५), *कार्यक्रम मूल्याङ्कन*, काठमाडौं: जुपिटर पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स, ।
- गुरागाँई, विष्णुप्रसाद (२०६७), *उदारकक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (अप्रकाशित शोधपत्र) सुकुना ब.क्याम्पस, मोरङ ।
- ज.व.रा. स्वयमप्रकाश, श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर र रन्जितकार किरणमान (२०६७), *शिक्षामा मापन तथा मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५९), *निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन परिचय पुस्तिका*, भक्तपुर :लेखक
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६२), *पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक प्रवोधिकरण सामाग्री*, भक्तपुर:लेखक

फुयल, दामोदर (२०६५) *निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारिता*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (अप्रकाशित शोधपत्र), सुकुना ब.क्याम्पस, मोरङ ।

वि.क., रुपा (२०६८) *प्राथमिक तहमा उदारकक्षोन्नती नीति कार्यान्वयनको अवस्था तथा शैक्षिक उपलब्धि*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग, स्नातकोत्तर तह (अप्रकाशित शोधपत्र), त्रि.वि.वि., केन्द्रिय क्याम्पस, किर्तिपुर, काठमाडौं ।

भट्टराई, रविन (२०६५) *प्राथमिक तहको उदारकक्षोन्नती मूल्याङ्कनको अवधारणा र कार्यान्वयनको अवस्था*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (अप्रकाशित शोधपत्र), त्रि.वि.वि., केन्द्रिय क्याम्पस, किर्तिपुर, काठमाडौं ।

मिश्र, निर्मल (२०६५) *प्राथमिक तहमा उदारकक्षोन्नती कार्यान्वयनको अवस्था प्रतिवेदन*, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (अप्रकाशित शोधपत्र), त्रि.वि.वि., केन्द्रिय क्याम्पस, किर्तिपुर, काठमाडौं ।

शर्मा, गोपिनाथ, (२०५८) *नेपालका शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरू*, काठमाडौं : मकालु बुक्स पब्लिकेशन ।

शर्मा, चिरन्जिवी (२०५८) *शिक्षा मनोविज्ञान*, काठमाडौं : एम.के पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स।

शर्मा, चिरन्जिवी (२०६६) *शिक्षा मनोविज्ञान*, काठमाडौं : एम.के पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स।

शर्मा, चिरन्जिवी एण्ड शर्मा, निर्मला (२०५७) *शैक्षिक प्रशासन*, काठमाडौं : एम्.के. पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।

शर्मा, चिरन्जिवी एण्ड शर्मा, निर्मला (२०५७) *शिक्षाको दर्शनसाश्रित्य आधार*, काठमाडौं : एम्.के. पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।

पौडेल, नारायणप्रसाद (२०६३) *निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन र यसको शैक्षिक व्यवस्थापनमा प्रभाव* (अप्रकाशित शोधपत्र) सुर्खेत बहुमुखि क्याम्पस

उदार कक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव
अनुसूची : एक

प्र.अ.का लागि प्रश्नावली

नाम,थार:

मिति:

विद्यालयको ठेगाना :

हस्ताक्षर:

शैक्षिक योग्यता :

शिक्षण अनुभव वर्ष:

१. तपाईंले विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अन्तरगत उदारकक्षोन्नतीलाई अनुसरण गर्नु भएको छ ? छ भने किन ? छैन भने किन ?

२. तपाईं उदारकक्षोन्नती गर्नुलाई कस्तो मान्नु हुन्छ ?

क) उपयुक्त   ख) अनुपयुक्त

३. उदारकक्षोन्नती गर्दा सिकाइ उपलब्धि स्तरमा कस्तो असर पार्ने ठान्नुहुन्छ ?

क) सिकाइ स्तर बढ्छ   ख) सिकाइ स्तर घट्छ

४. उदारकक्षोन्नतीका सकारात्मक पक्षहरू के के हुन ?

क) विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षण सिकाइ हुन्छ ।

ख) विद्यार्थीहरू नियमित रूपमा विद्यालयमा उपस्थित हुन्छन् ।

ग) कक्षा दोहोर्‍याउने र विचैमा विद्यालय छाड्ने दर कम हुन्छ ।

घ) विद्यार्थीहरूलाई परीक्षाको डर हुदैन ।

५. उदारकक्षोन्नतीका लागि विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अभिलेख कसरी राख्ने गर्नुभएको छ ?

क) दैनिक रूपमा   ख) पाठको समाप्तीमा   ग) मासिक रूपमा

घ) त्रैमासिक रूपमा   ड) वार्षिक रूपमा

६. विद्यार्थीलाई उदारकक्षोन्नती गर्न कुन कुन मापदण्ड प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

क) माथिल्लो कक्षामा जान उमेर पुगेको हुनुपर्दछ ।

ख) विद्यालय खुलेको ७० दिन हाजिर भएको हुनुपर्छ ।

ग) पहिलो त्रैमासिकमा विशीष्ट क्षमता देखाउने विद्यार्थीलाई कक्षा उकास्ने ।

घ) दोस्रो र तेस्रो त्रैमासिक परीक्षाबाट कक्षा उकास्न नहुने ।

ड) ज्यादै कमजोर विद्यार्थीलाई अभिभावकको परामर्शमा सोही कक्षा दोहोर्‍याउन सकिने ।

७. निरन्तर मूल्याङ्कन अर्न्तगत उदारकक्षोन्नती गर्ने प्रक्रियाको अनुगमन मूल्याङ्कन तथा निरीक्षण गर्ने गर्नु भएको छ ?

क) नियमित रूपमा   ख) कहिलेकाँही मात्र   ग) छैन

८. उदारकक्षोन्नती गर्दा शिक्षकले के कस्ता कठिनाइहरू महसुस गरेको पाउनु भएको छ ?

.....

९. उक्त कठिनाइहरू समाधान गर्न के कस्ता प्रयासहरू गर्नु भएको छ ?

.....

१०. उदारकक्षोन्नती कार्यान्वयन गर्दा गराउदा आइपरेका समस्याहरू के के अनुभव गर्नु भएको छ ?

.....

११. उदारकक्षोन्नती प्रति अभिभावक तथा समाजका बौद्धिक व्यक्तित्वहरूको प्रतिक्रिया कस्तो पाउनु भएको छ ?

क) सकारात्मक   ख) नकारात्मक   ग) मिश्रीत

१२. उदारकक्षोन्नती गर्दा गराउदा आइपरेको समस्याहरू निराकरण गर्न के सुभावहरू दिनुहुन्छ ?

.....

उदार कक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

अनुसूची : दुई

शिक्षकका लागि प्रश्नावली

नाम,थार:

मिति:

विद्यालयको ठेगाना :

हस्ताक्षर:

शैक्षिक योग्यता :

शिक्षण अनुभव वर्ष:

१. तपाइँले विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अन्तर्गत उदारकक्षोन्नतीलाई अनुसरण गर्नु भएको छ ? छ भने किन ? छैन भने किन ?

२. यदि तपाइँले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अनुसार मूल्याङ्कन गर्नु भएको छ भने कुन कुन कुरालाई मूल्याङ्कनको आधार बनाउनु भएको छ ? (आफुले प्रयोग गरेका आधारहरू भए (✓) चिन्ह लगाउनुहोस् ।

क) हाजिरी

ख) परियोजना कार्य

ग) सिर्जनात्मक कार्य

घ) गृह कार्य

ङ) व्यवहारमा परिवर्तन

३. माथि उल्लेखित बाहेक तपाइँको विचारमा निरन्तर मूल्याङ्कनका आधारहरू अरु के के लाई बनाउन सकिन्छ होला ?

४. तपाइँ उदारकक्षोन्नती गर्नुलाई कस्तो मान्नु हुन्छ ?

क) उपयुक्त

ख) अनुपयुक्त

५. उदारकक्षोन्नती गर्दा सिकाइ उपलब्धि स्तरमा कस्तो असर पार्ने ठान्नुहुन्छ ?

क) सिकाइ स्तर बढ्छ

ख) सिकाइ स्तर घट्छ

६. उदारकक्षोन्नती गर्दा कुन प्रक्रिया अपनाउदा उपयुक्त हुन्छ ?

क) निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली

ख) लिखित वा मौखिक परिक्षा

ग) क र ख दुवै

७. उदारकक्षोन्नतीका सकारात्मक पक्षहरू के के हुन ?

क) विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण सिकाइ हुन्छ ।

ख) विद्यार्थीहरू नियमित रूपमा विद्यालयमा उपस्थित हुन्छन् ।

ग) कक्षा दोहोर्‍याउने र विचैमा विद्यालय छाड्ने दर कम हुन्छ ।

घ) विद्यार्थीहरूलाई परीक्षाको डर हुदैन ।

८. विद्यार्थीको कार्य संचयिकामा के के कुरालाई समेट्ने गर्नुभएको छ ?

- क) लिखित तथा मौखिक परिक्षाका विषयगत उपलब्धि स्तर
- ख) निरन्तर मूल्याङ्कनबाट प्राप्त विषयगत उपलब्धि
- ग) विद्यार्थीको सामाजिक, आर्थिक र पारीवारीक विवरण
- घ) अभिभावकहरूबाट लिएका सुझावहरू
- ङ) हाजिरी
- च) गृहकार्य/कक्षा कार्य
- छ) व्यवहार परिवर्तन
- ज) सिर्जनात्मक कार्य
- झ) अतिरिक्त क्रियाकलापको सहभागिता

९. उदारकक्षोन्नतीका लागि विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अभिलेख कसरी राख्ने गर्नुभएको छ ?

- क) दैनिक रूपमा
- ख) पाठको समाप्तिमा
- ग) मासिक रूपमा
- घ) त्रैमासिक रूपमा
- ङ) वार्षिक रूपमा

१०. प्रत्येक पाठको उपलब्धि स्तर मापन कसरी गर्नुहुन्छ ?

- क) लिखित परिक्षा लिएर
- ख) मौखिक प्रश्न सोधेर
- ग) गृहकार्य गर्न लगाएर
- घ) कक्षा कार्यको निरीक्षण गरेर
- ङ) व्यवहारमा आएको परिवर्तन अवलोकन गरेर

११. विद्यार्थीहरूले कुनै पाठबाट अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न नसके के के सुधारको उपायहरू बताउनु हुन्छ ?

- क) अभिभावकलाई जानकारी दिइ ट्यूसनको व्यवस्था मिलाउने ।
- ख) छुट्टै समयमा छुट्टै कक्षाको व्यवस्था गरी कमजोर विद्यार्थीलाई सिकाउने गरेर ।
- ग) कक्षा शिक्षणको समयमा नै कमजोर विद्यार्थीलाई ध्यान दिइ सिकाएर र वढी अवसर दिएर ।
- घ) विद्यार्थीको पारीवारीक सिक्ने वातावरणको जानकारी लिइ अभिभावकलाई सिकाइ वातावरण राम्रो बनाउने सुझाव दिएर ।
- ङ) शिक्षण विधि परिवर्तन गरेर ।

१२. उदारकक्षोन्नतीमा विद्यार्थीको श्रेणी विभाजन कसरी गर्नुहुन्छ ?

क) ७० प्रतिशत भन्दा वढी ल्याउने 'क' श्रेणी

४० प्रतिशत देखि ७० प्रतिशत ल्याउने 'ख' श्रेणी

४० प्रतिशत भन्दा कम ल्याउने 'ग' श्रेणी

ख) (क)भन्दा फरक किसिमले

ग) औपचारीक मूल्याङ्कनमा भै वा पुरानै पद्धतीबाट

१३. विद्यार्थीलाई उदारकक्षोन्नती गर्न कुन कुन मापदण्ड प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

क) माथिल्लो कक्षामा जान उमेर पुगेको हुनुपर्दछ ।

ख) विद्यालय खुलेको ७० दिन हाजिर भएको हुनुपर्छ ।

ग) पहिलो त्रैमासिकमा विशिष्ट क्षमता देखाउने विद्यार्थीलाई कक्षा उकास्ने ।

घ) दोस्रो र तेस्रो त्रैमासिक परीक्षाबाट कक्षा उकास्न नहुने ।

ङ) ज्यादै कमजोर विद्यार्थीलाई अभिभावकको परामर्शमा सोही कक्षा दोहोर्‍याउन सकिने ।

१२. उदारकक्षोन्नती गर्ने सन्दर्भमा विद्यालय प्रशासन, जि.शि.का.बाट के कस्तो सहयोग पाउनु भएको छ ?

.....१३.

उदारकक्षोन्नती कार्यान्वयनको सन्दर्भमा के कस्ता समस्याहरू भोग्नु भएको छ ?

.....

१४. ती समस्याहरू समाधान गर्न के के सुझावहरू दिनुहुन्छ ?

उदार कक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

अनुसूची : तीन

अभिभावकका लागि अन्तरवार्ता निर्देशिका

१. तँपाइको बच्चाको विद्यालयमा मूल्याङ्कन कसरी हुन्छ ? थाहा छ ?

.....

२. तँपाइलाई बच्चाको परिणाम विद्यालयले जानकारी गराउँछ ?

.....

३. विद्यालयले तँपाइलाई समय समयमा बच्चाको उन्नती प्रगती तथा कमजोरी जानकारी गराउँछ ?

.....

४. विद्यालयले बच्चाको गृहकार्य अनुशासन व्यवहार परिवर्तन सम्बन्धि जानकारी दिन्छ ?

.....

५. आजभोली परीक्षा नलिइ (उदारकक्षोन्नति) बच्चालाई कक्षा चढाइन्छ नी यस बारे तँपाइलाई केहि थाहा छ ?

.....

६. यसरी परीक्षा नलिइ कक्षा चढाउनु राम्रो हो ?

.....

७. राम्रो हो भने किन ?

.....

८. उदारकक्षोन्नती गर्दा तँपाइको बच्चाको पढाइमा सुधार भएको छ ?

.....

९. उदारकक्षोन्नती मूल्याङ्कनका राम्रा र नराम्रो पक्षहरू के के हुन् जस्तो लाग्छ ?

.....

१०. उदारकक्षोन्नती मूल्याङ्कनमा के कस्ता समस्याहरू पाउनु भएको छ ?

.....

११. ती समस्याहरू समाधान गर्न सम्बन्धित पक्षलाई के के सुझावहरू दिनु हुन्छ ?

.....

उदार कक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

अनुसूची : चार

स्रोत व्यक्ति / वि.नि.का लागि तयार गरिएका प्रश्नवलि

१. उदारकक्षोन्नती कार्यान्वयनको अवस्था ।

.....

२. उदारकक्षोन्नतीको उपादेयता सम्बन्धमा ।

.....

३. उदारकक्षोन्नती गर्न अभिलेख राख्ने प्रक्रियाको सम्बन्धमा ।

.....

४. कार्यसंचयीका निर्माण र प्रयोग सम्बन्धी अवस्था ।

.....

५. उदारकक्षोन्नती गर्ने मापदण्डका सम्बन्धमा ।

.....

६. उदारकक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव ।

.....

७. उदारकक्षोन्नतीमा सम्बन्धीत निकाय(शिक्षक, प्र.अ. ,स्रोतव्यक्ति ,वि.नि. ,जि.शि.का.)कोभूमिका सम्बन्धमा ।

.....

८. उदारकक्षोन्नतीमा देखिएका समस्याहरूको सम्बन्धमा ।

.....

९. ती समस्याहरू समाधान गर्ने उपायको सम्बन्धमा ।

.....

१० शिक्षणमा परेको प्रभाव सम्बन्धमा ।

.....

उदार कक्षोन्नतीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव

अनुसूची : पाँच

विद्यार्थीका लागि अन्तरवार्ता निर्देशिका

१. तिम्रो विद्यालयमा वर्षमा कति पटक परीक्षा हुन्छ ?

.....

२. तिम्रो विद्यालयमा नियमित पढाई हुन्छ कि हुदैन ?

.....

३. तिमिहरूलाई सर/मीसले पढाई सके पछि सोधनु हुन्छ कि हुन्न ?

.....

४. तिमिहरूलाई सर/मीसले कक्षा कार्य र परियोजना कार्य गराउनु हुन्छ कि हुन्न ?

.....

५. तिमिहरूलाई सर/मीसले प्रगती विवरण दिनु हुन्छ कि हुन्न ?

.....

६. तिमिहरूलाई विद्यालयमा सिर्जनात्मक कार्य गर्न लगाउनु हुन्छ कि हुन्न ?

.....

७. तिमि अतिरिक्त क्रियाकलापमा कतिको सहभागिता जनाउछौ ?

.....

८. तिमि विद्यालय नियमित आउछौ ?

.....

९. तिम्रो विद्यालयमा साथीहरूले साथीहरूलाई पढन सिकाउछन् कि सिकाउदैनन् ?

.....

१०. तिम्रो विद्यालयमा विद्यार्थीको विवरण राख्ने फायल छ ?

.....

११. तिम्रो विद्यालयमा नजान्ने विद्यार्थीलाई सर/मीसले के गर्नु हुन्छ ?

.....